DOKTORI ÉRTEKEZÉS (PhD) TÉZISEI

KÁRÁSZ KATALIN

Gödöllő

2026

MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

A területi és társadalmi egyenlőtlenségek komplex vizsgálata Jász-Nagykun-Szolnok megyében – fókuszban a Kunhegyesi járás települései

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Kárász Katalin

Gödöllő

2026

A doktori iskola megnevezése:
Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola
A doktori iskola tudományága:
Regionális tudományok
A doktori iskola vezetője:
Prof. Dr. Szente Viktória, PhD, egyetemi tanár
MATE, Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet
A doktori program megnevezése:
Regionális Gazdaságfejlesztés és Menedzsment Program
Témavezető:
Dr. habil. Ritter Krisztián, PhD, egyetemi docens
MATE, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

....
A programvezető jóváhagyása A témavezető jóváhagyása

Nyilatkozat

Alulírott Kárász Katalin, *A területi és társadalmi egyenlőtlenségek komplex vizsgálata Jász-Nagykun-Szolnok megyében – fókuszban a Kunhegyesi járás települései* című dolgozat készítője, nyilatkozom, hogy a dolgozat készítése során az MTA hatályos Tudományetikai Kódexe alapján, a tématerületemen szükséges kutatási normák és engedélyek tudatában és birtokában jártam el. Ahol nem a saját gondolataim és a saját eredményeim jelennek meg az értekezésben, azt egyértelműen és azonosítható módon jeleztem az értekezésben.

.....
Doktorjelölt

TARTALOMJEGYZÉK

1. A MUNKA ELŐZMÉNYEI, CÉLKITŰZÉSEK 1

2. ANYAG ÉS MÓDSZER 10

2.1. FAKTORELEMZÉS 10
2.2. KLASZTERELEMZÉS 11
2.3. KVINTILIS ALAPÚ, TELEPÜLÉSI SZINTŰ, KOMPLEX FEJLETTSÉGI RANGSOR 13
2.4. KORRELÁCIÓELEMZÉS 17
2.5. INTERJÚK 18
2.6. LAKOSSÁGI KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS 20

3. EREDMÉNYEK 22

3.1. A FAKTORELEMZÉS EREDMÉNYEI 22
3.2. A KLASZTERELEMZÉS EREDMÉNYEI 25
3.3. A KOMPLEX KVINTILIS FEJLETTSÉGI RANGSOR EREDMÉNYEI 29
3.4. A KORRELÁCIÓELEMZÉS EREDMÉNYEI 33
3.5 AZ INTERJÚK EREDMÉNYEI 36
3.6 A LAKOSSÁGI FELMÉRÉS EREDMÉNYEI 38

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK 40

4.1. KÖVETKEZTETÉSEK 40
4.2. FEJLESZTÉSPOLITIKAI JAVASLATOK 43
4.3 A HIPOTÉZISEK ÉRTÉKELÉSE 45

5. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK 48

A SZERZŐNEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI 50

1. A MUNKA ELŐZMÉNYEI, CÉLKITŰZÉSEK

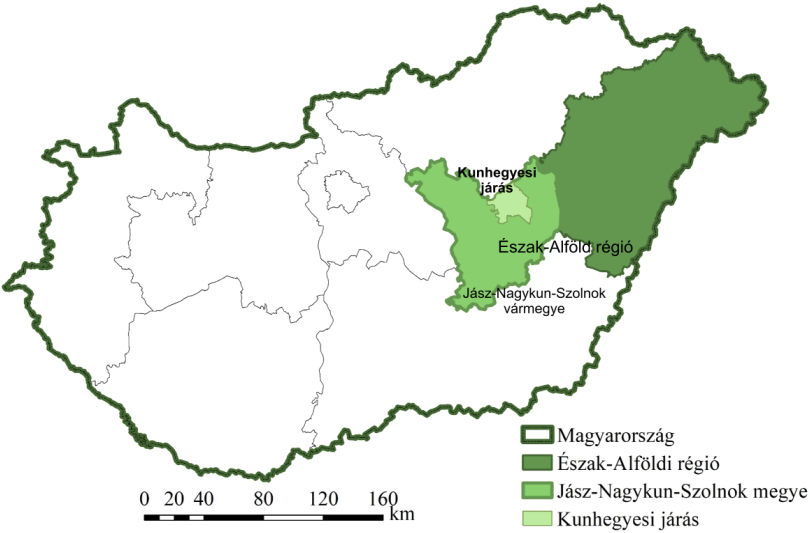
A területi egyenlőtlenségek a magyar társadalom egyik legégetőbb és legkomplexebb kihívását jelentik. Az 1989-es rendszerváltást követő gazdasági átalakulás markánsan differenciált térszerkezetet hozott létre, amelyben a belső perifériák, különösen az alföldi és észak-magyarországi térségek tartós leszakadási pályára kerültek. E folyamat a 2000-es évekre viszonylag stabilizálódott: a centrum–periféria egyenlőtlenségek rögzültek, miközben a fejlesztéspolitikai beavatkozások – az uniós társfinanszírozású programok, a leghátrányosabb helyzetű (LHH) térségeket célzó fejlesztések és a társadalmi felzárkózási stratégiák – érdemi konvergenciát nem, vagy alig eredményeztek. A területi egyenlőtlenségek emellett nem csupán gazdasági természetűek: szorosan összefonódnak a társadalmi kirekesztés, a szegregáció és a generációkon átívelő szegénység jelenségeivel, amelyek különösen súlyosan érintik a hátrányos helyzetű, jelentős részben roma közösségeket.

Disszertációm Jász-Nagykun-Szolnok megye[1] települési szintű területi egyenlőtlenségeit vizsgálja, különös tekintettel a megye leghátrányosabb helyzetű térsége, a Kunhegyesi járás társadalmi-gazdasági helyzetére (ld. 1. ábra).

A megye az országos területi egyenlőtlenségek sajátos lenyomata: a Szolnok–Jászberény tengely relatíve fejlett, míg a keleti és északi perifériák súlyos lemaradást mutatnak. A Kunhegyesi járás a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet alapján kedvezményezett, komplex programmal fejlesztendő járás, amelynek egyes településein a hátrányok országos összehasonlításban is kiemelkedően súlyosak, és a lakosság

[1] A dolgozatban következetesen a megye megnevezést használom. A 2023. január 1. és 2026. október 1. között hatályos *vármegye* elnevezést a 2026. évi visszanevező szabályozás ismét *megyére* változtatta; az idézetekben és a forrás szerinti táblázat-/ábracímekben az eredeti megnevezést megtartottam

túlnyomórészt, illetve csaknem teljes egészében roma. A területi egyenlőtlenségek és a roma közösségek felzárkózásának kérdései így a járásban koncentráltan, egymással szorosan összefonódva jelennek meg.

1. ábra: A Kunhegyesi járás elhelyezkedése Jász-Nagykun-Szolnok megyén és az Észak-Alföldi régión belül

Forrás: Kárász–Lipcsei (2021)

A témaválasztás személyes elköteleződésből is fakad: a területi egyenlőtlenségek és a társadalmi felzárkózás kérdésköre közel két évtizedes szakmai pályafutásom központi témája, amelynek során nemzetközi szervezetek programvezetőjeként és tanácsadóként számos kutatásban és fejlesztési programban dolgoztam a gazdasági alapú társadalmi felzárkózás, a roma civil és politikai szerepvállalás megerősítése, valamint a hátrányos helyzetű térségek fejlesztése területén. Korábbi kutatási projektjeim – pl. a megye Szolgáltatási út térképének elkészítése (Diversitas–JNSZMTFÜ, 2020), valamint a Felzárkózó Települések (FETE) program és a romák közszolgáltatásokhoz

való hozzáférésének vizsgálata (Daróczi–Kárász, 2025) – független mintán erősítették annak következtetéseit.

Kutatásom szemléletmódját az a strukturális megközelítés határozza meg, melynek központi eleme a területi csapda Myrdal (1957) *kumulatív okság elméletére*, valamint Diemer és szerzőtársai (2022) *regionális fejlődési csapda* koncepciójára épülő modellje, amelyben az elvándorlás, a humánerőforrás-hiány, a gazdasági vonzerő romlása, a beruházások elmaradása, az intézményi kapacitáshiány és a közszolgáltatások eróziója önerősítő, lefelé tartó spirált alkot. E csapda működésében két, eltérő szintű jelenség különíthető el analitikusan: a t*anult tehetetlenség*, a körülmények nyomán kialakult egyéni szintű túlélési stratégia, illetve az intézményesített, *kondicionált passzivitás* rendszerszintű mechanizmus, amely ezt a passzivitást előállítja és fenntartja.

A hátrányos helyzet értelmezése ugyanakkor gyakran téves irányba fordul: a leghátrányosabb helyzetű településeken a roma lakosság aránya jellemzően magas, és a közbeszédben – gyakran a szakpolitikai értelmezésekben is – megjelenik az a feltételezés, hogy e közösségek hátránya elsősorban etnokulturális sajátosságaikból fakad. Ez a megközelítés nemcsak tudományosan megkérdőjelezhető, hanem a fejlesztéspolitikát is rossz irányba tereli, mert elfedi azokat a strukturális és történeti mechanizmusokat, amelyek a jelenlegi helyzetet valójában létrehozták. Hasonlóképpen, a fejlesztéspolitikai beavatkozások is járhatnak nem szándékolt hatással: a Felzárkózó Települések (FETE) program terepmunkám egyik fontos tanulsága szerint a szegregált térségek helyben történő ellátása rövid távon enyhíti a lakosság nehézségeit, ám csökkenti a mobilitási kényszert és párhuzamos intézményrendszert épít ki, ami hosszabb távon – paradox módon – a szegregáció konzerválásához járulhat hozzá. E felismerésekből adódik, hogy a kutatás egyik célja épp a strukturális értelmezés empirikus alátámasztása.

A strukturális összefüggés statisztikai vizsgálatát emellett fontos mérési nehézség terheli: a roma lakosságarányra vonatkozó adatok a népszámlálási önbevalláson alapulnak, amely a szakirodalom szerint a tényleges roma népességnek csak a felét–harmadát mutatja ki (Kemény–Janky, 2006; Pénzes et al., 2018). Ez a mérési torzítás szisztematikusan gyengítheti a megfigyelt összefüggéseket, ezért annak tudatos kezelése és reflexiója a kutatás önálló módszertani feladata.

A települések fejlettségének mérésére a hazai gyakorlatban léteznek komplex, többdimenziós megközelítések (pl. a 105/2015. Korm. rendelet komplex mutatója), ezek azonban jellemzően bináris, országos kedvezményezettségi kategóriákat képeznek, és nem teszik lehetővé a települések egymáshoz viszonyított helyzetének finomabb, többfokozatú, egy adott térségen belüli elemzését. Különösen hiányzik egy olyan eszköz, amely a faktor- és klaszterelemzés eredményeire is támaszkodva a szakpolitikai és helyi döntéshozók számára közvetlenül értelmezhető fejlettségi rangsort állít elő – e hiány pótlása a jelen kutatás egyik célja.

Elemzésem a 2013–2023 közötti évtizedet öleli fel, és a megye hetvennyolc településének szekunder adataira, településvezetői és szakértői mélyinterjúkra, valamint lakossági kérdőívre épül.

A kutatásom átfogó célja a megye területi egyenlőtlenségeinek feltárása és a Kunhegyesi járás társadalmi-gazdasági helyzetének komplex vizsgálata, valamint egy olyan módszertani keretrendszer megalapozása, amely a területfejlesztési gyakorlat számára közvetlenül alkalmazható eszközt nyújt. A kutatás konkrét célkitűzései:

- A megye 78 települése területi különbségeit meghatározó alapvető tényezők feltárása faktorelemzéssel, és jellegzetes településcsoportok kialakítása klaszterelemzéssel;
- Kvintilis alapú komplex fejlettségi rangsor módszertani megalapozása, amely a gazdasági és társadalmi dimenziókat

egyaránt figyelembe veszi, és a különbségek időbeli változását is megragadja;

- A Kunhegyesi járás településeinek fejlettségipozíció-vizsgálata és vizualizációja az egyes módszerek mentén, különös tekintettel a járáson belüli heterogenitásra;
- A roma lakosság térbeli koncentrációja és a települések társadalmi-gazdasági helyzete közötti összefüggések feltárása, a strukturális magyarázatok tudományos megalapozása;
- A kvantitatív és kvalitatív módszerek kombinálásának demonstrálása, különös tekintettel a statisztikákban nem megjelenő dinamikák feltárására; valamint
- Fejlesztéspolitikai ajánlások megfogalmazása az empirikus eredmények alapján.

Kutatási kérdések:

1. Melyek Jász-Nagykun-Szolnok megye települési szintű területi különbségeit meghatározó alapvető tényezők, és ezek alapján milyen jellegzetes településcsoportok alakíthatók ki a megyén belül?
2. Kialakítható olyan komplex fejlettségi rangsor, amellyel a faktor- és klaszterelemzés eredményeinél közvetlenebbül értelmezhetők a települések közötti gazdasági és társadalmi különbségek, és azok időbeli változása?
3. A megyén belül a Kunhegyesi járás településeinek fejlettségi pozíciója az egyes vizsgálati módszerek mentén homogén képet mutat, valamint, a helyzetük egységesen kezelhető?
4. Kimutatható szignifikáns összefüggés a roma lakosság aránya és a társadalmi-gazdasági mutatók között Jász-Nagykun-Szolnok megye településein?
5. Amennyiben fennáll összefüggés, az inkább etnokulturális sajátosságokra vagy történeti-strukturális mechanizmusokra (pl. lakáspiaci szegregáció, oktatási kirekesztés,

munkaerőpiaci diszkrimináció, telepítéspolitikai örökség) vezethető vissza?

6. Az adatalapú elemzéshez képest a kvalitatív módszerek (személyes interjúk, kérdőívek) milyen, a települések fejlődését befolyásoló jelenségeket és mechanizmusokat tárnak fel, amelyek a statisztikai adatokból nem olvashatók ki, és ezek miként árnyalják a kvantitatív elemzés eredményeinek értelmezését, illetve miként hathatnak a fejlesztéspolitikai beavatkozásokra?

Hipotézisek:

1. **H1: Jász-Nagykun-Szolnok megye települési szintű területi különbségeit meghatározó tényezők közül a szociális helyzetet jellemző mutatók önálló faktorba rendeződve jelennek meg, és a súlyos szociális hátrányokat mutató települések önálló, jól elkülöníthető csoportot alkotnak.**

   A feltételezés alapja, hogy a területi egyenlőtlenségekkel foglalkozó szakirodalom, többek között Pénzes (2014) és Koós (2015) munkái rendre rámutatnak a társadalmi-szociális hátrányok és a gazdasági fejlettség térbeli elkülönülésére. Jász-Nagykun-Szolnok megye településein a társadalmi mutatók (pl. hátrányos helyzetű gyermekek aránya, munkanélküliség, alacsony iskolai végzettségűek aránya stb.) szélsőségesen szóródnak: egyes települések – különösen a Kunhegyesi és a Tiszafüredi járás periférikus települései – valamennyi szociális dimenzióban a legkedvezőtlenebb értékeket mutatják, míg a megyeszékhely és járásközpontok ehhez képest lényegesen jobb helyzetben vannak. Ez a markáns szóródás arra utal, hogy a szociális hátrányok koncentráltan, egymást erősítve jelennek meg, és önálló dimenzióként strukturálják a települések közötti különbségeket.

2. **H2: Egy megfelelően kialakított komplex fejlettségi rangsor részletesebb, és a szakpolitikai döntéshozatal számára közvetlenebbül alkalmazható képet adhat a települések fejlettségi pozíciójáról, mint a faktor- vagy klaszterelemzés önmagában.**

   Feltételezésemet arra alapozom, hogy a faktorelemzés látens dimenziókat tár fel, de nem rendel a településekhez egyértelmű fejlettségi pozíciót; a klaszterelemzés típusokat alkot, de nem állít fel hierarchiát. A területfejlesztési gyakorlat számára ugyanakkor elengedhetetlen, hogy a települések fejlettségi szintje egyértelműen összehasonlítható legyen. és az időbeli változások is nyomon követhetők legyenek. A hivatalos kedvezményezettségi besorolás (105/2015. Korm. rendelet) nem teszi lehetővé a települések közötti finom különbségek kimutatását, viszont egy többfokozatú rangsor ezeket az igényeket jobban szolgálhatja.

3. **H3: A Kunhegyesi járás települései fejlettségi szempontból nem alkotnak homogén csoportot, és a járás települései között határozott különbségek mutathatók ki.**

   Feltételezésemet arra alapozom, hogy bár a Kunhegyesi járás egészét a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet kedvezményezett, komplex programmal fejlesztendő járásként azonosítja, a járást alkotó települések között jelentős belső különbségek húzódnak. Kunhegyes, mint járási székhely közigazgatási, oktatási és egészségügyi központi funkciókat lát el, és lakosságszámban, intézményi ellátottságban, valamint gazdasági aktivitásban egyaránt kedvezőbb helyzetben van. Ezzel szemben a járás periférikus települései, különösen Tiszabura és Tiszabő, a legkedvezőtlenebb társadalmi-gazdasági mutatókkal rendelkeznek országos összehasonlításban is. Ez a belső differenciáltság arra utal, hogy a járás egységes fejlesztése nem lehet célravezető, a beavatkozásoknak a települések eltérő adottságaihoz és szükségleteihez kell igazodniuk.

4. **H4: Jász-Nagykun-Szolnok megye településein a roma lakosság aránya és a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági mutatók között szignifikáns összefüggés áll fenn.**

   Feltételezésemet arra alapozom, hogy a hazai (pl. Kemény et al., 2004; Kertesi–Kézdi, 2011; Virág, 2010; Ladányi–Szelényi, 2004) és nemzetközi szakirodalom (pl. Massey–Denton, 1993; Ringold et al., 2005; Brüggemann, 2012; FRA, 2016) egyaránt dokumentálja a roma – illetve tágabban a marginalizált kisebbségi – lakosság térbeli koncentrációja és a települési szintű társadalmi-gazdasági hátrányok összefüggéseit. Jász-Nagykun-Szolnok megye azon települései, ahol a roma lakosság aránya a legmagasabb, egyúttal a legkedvezőtlenebb mutatókkal rendelkeznek pl. a munkanélküliség, az iskolai végzettség, a hátrányos helyzetű gyermekek aránya és az adófizetők aránya tekintetében is.

5. **H5: A roma lakosság aránya és a települési hátrányok között kimutatható összefüggés nem kizárólag etnokulturális okokkal, hanem történeti folyamatokkal és strukturális mechanizmusokkal kiegészítve magyarázható.**

   Feltételezésemet arra alapozom, hogy a roma lakosság jelenlegi térbeli koncentrációja történetileg rekonstruálható folyamatok generációkon átöröklődő eredménye. A lakáspiaci szegregáció, az oktatási kirekesztés és a munkaerőpiaci diszkrimináció egymást erősítő mechanizmusai fenntartják a kialakult helyzetet. A hazai és nemzetközi szakirodalom (pl. Ladányi–Szelényi, 2004; Szalai, 2007; Virág, 2010; Vincze–Rat, 2013) egybehangzóan a strukturális magyarázatot támasztja alá. A hipotézis célja tehát nem az oksági irány statisztikai bizonyítása, hanem annak vizsgálata, hogy helyi szinten a strukturális vagy az etnokulturális magyarázat áll-e összhangban a különböző forrásokból származó bizonyítékokkal.

6. **H6: A kvalitatív módszerekkel – a kvantitatív elemzéseket kiegészítve – olyan helyi mechanizmusok és dinamikák tárhatók fel, amelyek a statisztikai adatokból nem láthatók, és amelyek a számszerű mintázatok árnyaltabb értelmezését teszik lehetővé.**

   Feltételezésemet arra alapozom, hogy a kvantitatív mutatók – pl. a munkanélküliségi ráta, jövedelmi adatok, demográfiai mutatók stb. – pillanatfelvételt adnak a települések helyzetéről, de nem fedik fel a közösségi szinten zajló folyamatokat és jelenségeket. Az előzetes terepmunka során szerzett tapasztalataim azt jelzik, hogy a vizsgált települések fejlődését olyan tényezők is alapvetően befolyásolják, amelyek a hivatalos statisztikákban nem jelennek meg (pl. a kábítószerfüggőség elterjedése és ennek hatása a családi struktúrákra, a közösségi kohézió eróziója, a fejlesztési projektek által kiváltott informális alkalmazkodási stratégiák, a helyhez kötődés és mobilitási szándékok közötti feszültség, valamint a közszolgáltatás-hozzáférés és a társadalmi mobilitás közötti paradox összefüggések). Ezen *puha* tényezők ismerete nélkül a fejlesztéspolitikai beavatkozások hatékonysága korlátozott marad.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

A kutatás vegyes módszertanra épül: a szekunder pillért négy egymásra épülő kvantitatív elemzés (faktorelemzés, klaszterelemzés, kvintilis alapú komplex fejlettségi rangsor, valamint korrelációelemzés), míg a primer pillért félig strukturált mélyinterjúk és lakossági kérdőíves felmérés alkotja. A szekunder elemzések Jász-Nagykun-Szolnok megye mind a hetvennyolc településére kiterjedő, két időpontra (2013, 2023) összeállított adatbázisra épülnek, amelynek forrásai a KSH területi statisztikái (TeIR, T-STAR, STADAT), a 2011-es és 2022-es népszámlálás, valamint munkaügyi és ágazati adatbázisok. Az adatelőkészítés során a nyers adatokat normalizáltam és népességarányos relatív mutatókká alakítottam; a hiányzó vagy inkonzisztens adatokat módszertanilag dokumentált módon kezeltem, a települési szinten vagy mindkét vizsgált időszakban nem elérhető mutatókat pedig kizártam az elemzésből.

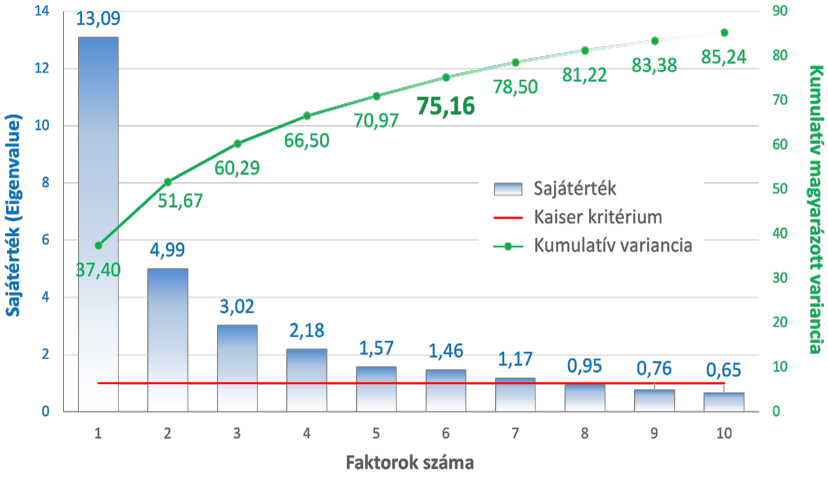
2.1. Faktorelemzés

A területi egyenlőtlenségek látens dimenzióinak feltárására főkomponens-elemzést (PCA) végeztem Varimax-rotációval. A kiinduló, 68 mutatós készletből SPSS-támogatott, iteratív változószelekcióval jutottam el a végleges 35 változóhoz.

A szelekció statisztikai és módszertani kritériumokon alapult: kiszűrtem (1) a faktorstruktúrát torzító, túlreprezentált társadalmi-szociális mutatók redundáns elemeit; (2) az erősen multikollineáris változókat; (3) az alacsony, 0,3–0,4 alatti kommunalitású változókat; (4) azokat a mutatókat, amelyek gyűjtési módszertana a vizsgált időszakban módosult (pl. a 2016-os gyermekvédelmi reform, illetve a 2013-ban hatályba lépett új Büntető Törvénykönyv által érintett statisztikákat); valamint (5) a csak egyik vizsgált évre elérhető mutatókat. A végső változókészlet tematikailag kiegyensúlyozott maradt:

munkaerőpiaci, jövedelmi, vállalkozási, infrastrukturális, lakhatási, demográfiai, szociális és közbiztonsági mutatókat egyaránt tartalmaz.

A mintavételi megfelelőséget a KMO-mutató (2013: 0,827; 2023: 0,846) és a Bartlett-teszt ($p < 0,001$) igazolta. A faktorszámot a Kaiser-kritérium, a könyökszabály és a hét-, hat- és ötfaktoros megoldások rotált komponensmátrixainak összevetésével határoztam meg: a hétfaktoros megoldás túlfaktoráltnak bizonyult, az ötfaktoros több elkülönülő dimenziót vont össze egyetlen heterogén faktorba, így a hatfaktoros megoldás adta a tematikusan koherens, jól értelmezhető struktúrát (ld. 2. ábra).

2. ábra: A faktorok sajátértéke és a kumulatív magyarázott variancia, 2023

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

2.2. Klaszterelemzés

A faktorelemzés eredményeként kapott hat látens dimenzió lehetővé teszi a települések közötti hasonlóságok és különbségek szintetikus vizsgálatát; a faktorpontszámok – amelyek minden település esetében standardizált formában fejezik ki az adott

dimenzión elfoglalt pozíciót – alkalmas alapot adnak a tipologizáláshoz. A klaszterelemzés célja a megye településeinek olyan csoportokba rendezése volt, ahol a csoporton belüli homogenitás és a csoportok közötti heterogenitás a lehető legnagyobb. Az elemzést az SPSS Statistics szoftverben, hierarchikus eljárással végeztem el, amelynek előnye, hogy nem igényli a klaszterszám előzetes rögzítését: az agglomeratív folyamat fokozatosan vonja össze a településeket, így az optimális klaszterszám utólag, empirikus alapon határozható meg. A Ward-módszer alkalmazása viszonylag egyenletes méretű, kompakt klasztereket eredményezett, amely kevésbé érzékeny a kiugró értékekre. Az optimális klaszterszámot az agglomerációs séma és a dendrogram együttes elemzésével, több klasztermegoldás (4, 5, 6 klaszter) tartalmi és statisztikai összevetésével határoztam meg.

A hierarchikus klaszterelemzés robusztusságát K-közép eljárással ellenőriztem. A két módszer eltérő logikán alapul: a hierarchikus eljárás lépésről lépésre építi fel a klaszterstruktúrát, a K-közép iteratív particionáló algoritmus, amely előre megadott számú klaszterbe sorolja az eseteket; együttes alkalmazásuk a szakirodalom szerint növeli az eredmények megbízhatóságát (Everitt et al., 2011). A K-közép elemzést szintén öt klaszterrel futtattam le: az ANOVA-eredmények szerint mind a hat faktor szignifikánsan különbözik a klaszterek között ($p < 0,01$). A két módszer eredményei részben egyeztek, részben eltértek: az eltérések jellemzően a klaszterhatár-menti településeknél jelentkeztek, ugyanakkor mindkét eljárás konzisztensen azonosította Tiszabő és Tiszabura extrém outlier státuszát, a jászsági települések relatív összetartozását és a periférikus nagykunsági térség sajátos profilját.

2.3. Kvintilis alapú, települési szintű, komplex fejlettségi rangsor

A hazai normatív besorolás – a 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet komplex mutatója – bináris logikájával a fejlesztéspolitikai jogosultság megállapítását szolgálja, a megyén belüli relatív különbségek differenciált megragadására azonban nem alkalmas. E korlát vezetett a kvintilis alapú komplex fejlettségi rangsor, mint módszertani kísérlet kidolgozásához, amely a faktor- és klaszterelemzés eredményeire építve ötfokozatú skálán rendezi a településeket; az eljárás a korábbi módszereket nem helyettesíti, hanem kiegészíti, sikerességét pedig az igazolja, ha az eredmények konzisztensek a faktor- és klaszterelemzés megállapításaival.

A módszertani keret a hazai települési rangsorolási megközelítésekre támaszkodik (pl. Koós, 2015; Szűcs–Káposzta, 2018; Áldorfai et al., 2022), azonban azoktól három ponton tér el: (1) a mutatókat gazdasági-infrastrukturális és társadalmi csoportba szervezve, alcsoporton belüli átlagolással és csoportközi összegzéssel aggregálja, így minden mutatócsoport azonos súllyal járul hozzá a végeredményhez; (2) értéktartomány-alapú kvintilisképzést alkalmaz, amely nem kényszerít egyenletes eloszlást, hanem a tényleges szóródást tükrözi; valamint (3) több időpontra is elvégezhető, így a települések fejlettségi pályája – relatív javulás, stagnálás vagy romlás – is dokumentálható.

A hagyományos, percentilis alapú kvintilisképzéstől eltérően – amely egyenlő létszámú csoportot képez – az értéktartomány-alapú megközelítés a mutató minimális és maximális értéke közötti különbséget osztja tetszőleges számú – a kvintilis rangsor esetében öt – egyenlő intervallumra, ami különösen indokolt nem normális eloszlású mutatók és extrém értékek megléte esetén.

Egy adott x_i mutató értékéhez tartozó Q_i kvintilis érték a következő képlet alapján kerül meghatározásra:

$$Q_i = \min\left(5; \left\lfloor 5 \cdot \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \right\rfloor + 1\right)$$

ahol:

- Q_i = az i-edik település kvintilis értéke (1–5 skálán)
- x_i = az i-edik település mutatójának értéke
- x_{min} = a mutató minimális értéke a teljes mintában
- x_{max} = a mutató maximális értéke a teljes mintában
- $\lfloor\ \rfloor$ = alsó egészrész függvény (padló funkció)

A min() és max() függvények biztosítják, hogy a kvintilis értékek az 1–5 tartományba essenek.

A rangsor felépítése öt lépésben történik (ld. 3. ábra).

3. ábra: A komplex felzárkózáspolitikai rangsor kialakításának folyamata

Forrás: Saját szerkesztés (2026)

Első lépésben a nyers adatokat normalizáltam és népességarányos relatív mutatókká alakítottam, dokumentált módon kezelve az adatkihívásokat (népszámlálási adatok használata, a roma népességarány önbevallásból fakadó alulmérése, hiányzó és inkonzisztens adatok, módszertani változások). Második lépésben minden mutatóhoz értékalapú kvintilist rendeltem, a mutatók irányultságának kezelésével: a negatív irányultságú

mutatóknál a kvintiliseket megfordítottam. Harmadik lépésben a gazdasági-infrastrukturális mutatókat öt alcsoportba (foglalkoztatás; jövedelem–vállalkozások; jövedelem–háztartások; közlekedés; infrastruktúra), a társadalmi mutatókat nyolc alcsoportba (demográfia; foglalkoztatás; lakhatás; szegénység és depriváció; oktatás; gyermekvédelem; egészségügy; bűnözés) rendeztem. Az alcsoportokon belül átlagoltam a kvintilis értékeket, majd az alcsoport-átlagok összegzésével gazdasági és társadalmi részindexet képeztem, így minden alcsoport azonos súllyal szerepel, így a részindexek elkülönítése azt is megmutatja, hogy egy adott település hátránya elsősorban gazdasági vagy társadalmi természetű. A két részindex összegeként előállt a *komplex felzárkózási index*, amelynek magasabb értéke kedvezőbb helyzetet, kisebb felzárkózási szükségletet jelez, és amely alapján a települések rangsorolhatók. Negyedik lépésben a településeket a komplex kvintilis fejlettségi értékeik alapján sorrendbe állítottam, ötödik lépésben pedig – szintén kvintilis alapon – öt fejlettségi kategóriába soroltam (ld. 1. táblázat); a kategóriák a 78 település egymáshoz viszonyított, relatív pozícióját tükrözik, nem abszolút fejlettségi szintet.

1. táblázat: A kvintilis alapú komplex fejlettségi rangsor kategóriái

Kat.	Elnevezés	Jellemzés
A	**Dinamikusan fejlődő**	Legkedvezőbb komplex mutatók, az átlagot jelentősen meghaladó gazdasági és társadalmi teljesítmény
B	**Mérsékelten fejlődő**	Átlag feletti fejlettség, stabil gazdasági és társadalmi mutatók
C	**Stagnáló**	Átlagos pozíció, sem kiemelkedő, sem súlyosan lemaradó mutatók
D	**Fejlesztésre szoruló**	Átlag alatti fejlettség, célzott beavatkozást igénylő települések
F	**Leszakadó**	Legkedvezőtlenebb helyzet, komplex felzárkózási programot igénylő települések

Forrás: Saját szerkesztés (2026)

A módszer előnye, hogy (1) megőrzi a mutatók természetes eloszlását: ha a települések többsége hasonló értéket mutat, néhány pedig szélsőséges helyzetben van, ez a mintázat a kvintilis-eloszlásban is megjelenik – a 0–14 évesek aránya alapján például a települések 94,8%-a az első két kvintilisbe koncentrálódik; (2) az extrém értékeket megfelelően kezeli: a kiugró települések egyértelműen elkülönülnek a szélső kvintilisekben anélkül, hogy a többség értékelése torzulna – például Tiszabő 37,54%-os gyermekkorúnépesség-aránya például egyedülálló a megyében; (3) az egységes ötfokozatú skála emellett a legkülönbözőbb mértékegységű mutatók közvetlen összehasonlítását és kompozit indexek képzését is lehetővé teszi; (4) az egyenlőtlen kvintilis-eloszlás pedig önmagában is diagnosztikai információ a hátrányok területi koncentráltságáról.

A módszer korlátja, hogy (1) a kvintilishatárok érzékenyek a tartomány szélsőértékeire, így a határérték-közeli települések besorolása bizonytalanabb; (2) egyes kvintilisek esetenként egyetlen települést tartalmaznak, ami statisztikailag korlátozza az elemzést, tartalmilag viszont a valós polarizációt tükrözi; (3) a módszer outlier-érzékeny – egyetlen kiugró érték, pl. Mezőhék 2013-as jegyzett tőke mutatója az összes többi település besorolását befolyásolhatja – e hatást azonban az alcsoportonkénti átlagolás a komplex mutató szintjén jelentősen tompítja; végül (4) a rangsor relatív, ordinális jellegű: egy besorolásváltozás a település saját értékének változásából (valódi változás) és a többi település elmozdulásából (kontextusváltozás) egyaránt fakadhat, ezért az időbeli összehasonlításoknál minden esetben párhuzamosan vizsgálni szükséges az abszolút mutatóértékeket is. A rangsor objektivitását erősíti, hogy a vizsgálat Jász-Nagykun-Szolnok megye valamennyi településre kiterjedő, teljes körű elemzés, nem mintavételen alapul.

A módszer megbízhatóságát érzékenységvizsgálattal ellenőriztem: a súlyozás variálása (dimenzió-egyenlő, illetve z-score standardizált súlyozás), valamint az indikátorcsoportok

egyenkénti elhagyása (jackknife-eljárás) mellett is stabil maradt a rangsor – a Spearman-féle rangkorreláció minden perturbáció mellett legalább 0,975 volt, – ami igazolja, hogy a kapott települési hierarchia nem a súlyozási vagy indikátorválasztási döntések önkényes következménye, hanem a fejlettségi viszonyok robusztus leképezése.

2.4. Korrelációelemzés

A szekunder kutatás negyedik pilléreként korrelációelemzést végeztem a roma lakosság aránya és a települések egyes társadalmi-gazdasági mutatói közötti összefüggések feltárására. E vizsgálat különös érzékenységet igényelt; a téma politikailag és társadalmilag is érzékeny, a magyar szakirodalomban pedig – részben a stigmatizáció elkerülését célzó, érthető óvatosságból – csak elvétve találni ilyen összefüggéseket számszerűsítő elemzést, ami ugyanakkor a strukturális problémák mélyebb megértését is akadályozza. Kutatásom abból a meggyőződésből indul ki, hogy a tudományos vizsgálódás nem erősíti, hanem lebontani segíti a sztereotípiákat, ha egyértelművé teszi: a roma lakosság magasabb aránya nem okozója, hanem következménye az évszázados kirekesztettségből fakadó strukturális hátrányoknak.

A roma lakosság településenkénti arányát a 2011-es és 2022-es népszámlálás nemzetiségi önbevallásán alapuló adataival mértem. Ezek a valós arányokat dokumentáltan torzítják; feltehetően a stigmatizációtól való félelem miatt sokan nem vallják magukat románok, és a felvállalás mértéke településenként és időben is változó (ld. Kemény et al., 2004; Pénzes et al., 2018). Terepkutatásom is megerősítette az eltérést: Tiszaburán a helyi becslés 85–90%, Tiszabő pedig az interjúk és a lakossági felmérés alapján csaknem 100%-ban roma – a hivatalos adatoknál lényegesen magasabb arányok. E korlátok ellenére a népszámlálás a legszélesebb körben elérhető, módszertanilag standardizált adatforrás, amely – még ha abszolút

értékben alulmér is – alkalmasnak bizonyult a települések közötti relatív különbségek és korrelációs mintázatok kimutatására; az eredményeket ennek megfelelően alsó becslésként értelmeztem.

A Pearson- és a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatókat egyaránt kiszámítottam a roma népességarány és hat, tudatosan választott mutató között, amelyek a strukturális hátrányok különböző dimenzióit ragadják meg: a foglalkoztatottsági ráta és a közfoglalkoztatásban részt vevők aránya a munkaerőpiaci integrációt, az SZJA-fizetők aránya a jövedelemtermelő képességet és a formális gazdaságba való beágyazottságot, a hátrányos helyzetű gyermekek aránya a szociális depriváció intergenerációs átörökítését, a 0–14 évesek aránya a demográfiai szerkezet sajátosságait (Obádovics, 2018), a komplex fejlettségi index pedig az összesített települési fejlettséget. A kétféle együttható együttes alkalmazása a kimutatott összefüggések robusztusságát is igazolja: a Pearson-mutató a lineáris, a Spearman-féle rangkorreláció a monoton együttjárást méri, és ellenállóbb a kiugró értékekkel és a nem lineáris kapcsolatokkal szemben. Az együtthatók értelmezésénél a szokásos küszöbértékeket alkalmaztam: 0,3 alatt gyenge, 0,3–0,7 között közepes, 0,7 felett erős a korreláció.

2.5. Interjúk

A Kunhegyesi járás mélyebb megértéséhez félig strukturált mélyinterjúkat készítettem, amelyek a járáson belüli heterogenitás, a strukturális mechanizmusok és a kvalitatív hozzáadott érték kutatási kérdések megválaszolását, valamint a hipotézisek tesztelését szolgálták. Az interjúzás tudatosan többszintű volt: az első körben a járás mind a hét településének polgármesterével vagy alpolgármesterével (2023–2025 folyamán), a második körben a frontvonalban dolgozó és rendszerszintű szakértőkkel – köztük gyógypedagógussal, iskolaigazgató-helyettessel, Jelenlét Pont-vezetővel, FETE-programvezetővel, szociális munkásokkal, a Máltai

Szeretetszolgálat járási és monitoring-vezetőivel, a FETE Tematikus Bizottság tagjaival, családsegítő munkatársaival, manufaktúra vezetővel – (2024–2025 folyamán), a harmadik szinten pedig roma családokkal készítettem félig strukturált interjút Tiszaburán és Tiszabőn (2024 júliusában). A szakértői kört célzott, pozícióalapú mintavétellel választottam ki a beavatkozási lánc valamennyi szintjéről, míg a családok elérése a *rejtett népesség* sajátosságai miatt hólabda-módszerrel, a maximális változatosság elvét követve történt. Az interjúk számát mindhárom szinten az elméleti telítődés határolta le, a családok pedig teljes anonimitást kaptak.

A három kérdéssor eltérő szereplői perspektívából közelítette meg a felzárkózás kérdését. A településvezetői interjúk hat témaköre: a település helyzete és fejlődési pályája; a roma közösség helyzete és a szegregáció strukturális gyökerei; a fejlesztési források és beavatkozások hatékonysága; a statisztikákban meg nem jelenő rejtett dinamikák; az együttműködések, szereplők és felelősségek; valamint a fejlesztéspolitikai javaslatok. A szakértői interjúk szintén hat blokkban a térség szakmai értékelésére fókuszáltak (strukturális mechanizmusok, szociális ellátórendszer és oktatás, a FETE és Jelenlét programok értékelése, rendszerszintű fejlesztéspolitikai kérdések). A családi interjúk hat tematikus blokkja (családtörténet és demográfiai háttér; megélhetés és foglalkoztatás; a szociális problémák súlyosságának értékelése; közösségi szellem és közbiztonság; közszolgáltatási hozzáférés; a Máltai Szeretetszolgálat programjainak értékelése) a felzárkózás mikrotársadalmi szintjét, a háztartások megélhetési stratégiáit tárta fel. A roma családok kiválasztása a Máltai Szeretetszolgálat helyi munkatársainak közvetítésével történt; a minta szegregátumban és azon kívül élő, közfoglalkoztatott és elsődleges munkaerőpiaci szereplő, idős nyugdíjas és fiatal gyermekes háztartást egyaránt tartalmazott.

Az interjúk 60–120 percesek voltak, és a kutatási kérdések és hipotézisek keretrendszeréhez igazodva elemeztem őket. Az értelmezéshez hozzájárultak a térségben végzett korábbi szakmai munkám során szerzett terepi tapasztalataim is – ez a személyes beágyazottság a kvalitatív kutatás erőssége, egyúttal korlátja: a reflexivitás elvét követve tudatosan kezeltem saját előfeltevéseimet és érzelmi érintettségemet.

2.6. Lakossági kérdőíves felmérés

A mélyinterjúk mellett a járás mind a hét településén standardizált lakossági kérdőíves felmérést végeztem, amelynek célja a területi egyenlőtlenségek makroszintű mutatóinak a lakosság szubjektív tapasztalataival való kiegészítése volt. A kérdőív 36 zárt kérdést tartalmazott tíz tematikus blokkban (alapadatok; lakhatás és infrastruktúra; anyagi helyzet; közlekedés és térbeli mobilitás; a település megítélése; szociális problémák súlyossága; közösségi élet; közszolgáltatások értékelése; felzárkózási programok ismerete és megítélése; felzárkózási esélyek), túlnyomórészt ötfokú skálás vagy kategoriális válaszokkal, ami lehetővé tette a települések szisztematikus összehasonlítását. A minta 120 fős; a két felzárkózó település, Tiszabő és Tiszabura tudatosan felülreprezentált (együttesen 41,7%), mert a disszertáció központi kérdéseinek vizsgálatához e települések részletesebb elemzése volt szükséges.

A kérdőívezés a települési vezetők és szociális szakemberek közreműködésével, jellemzően csoportos kitöltéssel zajlott, elsősorban közfoglalkoztatottak körében. Ez nem valószínűségi mintavétel, ezért dokumentált torzításokkal jár, eredményei ennek megfelelően értelmezendők: a közfoglalkoztatottak (44,2%), a nők (64,2%) és az alacsony iskolai végzettségűek (50,8% legfeljebb 8 általános, mindössze 2,5% felsőfokú) felülreprezentáltak. A minta ugyanakkor éppen azokat a népességcsoportokat jeleníti meg, amelyeket a területi egyenlőtlenségek a leginkább érintenek, így az eredmények

értékes betekintést nyújtanak a leszakadó térségek belső dinamikáiba a reprezentativitási korlátok és a szenzitív kérdéseknél (droghasználat, uzsora, családon belüli erőszak) valószínűsíthető válaszadási torzítás tudatos figyelembevételével, valamint a kvantitatív elemzésekkel és a mélyinterjúkkal való összevetéssel. A minta emellett nem is arányos: a két FETE-települést (Tiszabő, Tiszabura) a kutatás központi kérdései miatt tudatosan felülsúlyoztam (együtt 41,7%), ezért a járási szintű aggregátumok nem tekinthetők reprezentatív átlagnak; az eredmények elsősorban a településközi különbségek feltárására, valamint a mélyinterjús és statisztikai adatokkal való egybevetésre alkalmasak.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A faktorelemzés eredményei

A faktorelemzés hat, egymástól független látens dimenziót azonosított, amelyek együttesen a teljes variancia 75,16%-át magyarázzák. A faktortöltések hőtérképe a Varimax rotáció utáni komponensmátrixot ábrázolja a 2. táblázatban.

2. táblázat: A rotált komponensmátrix faktortöltéseinek hőtérképe

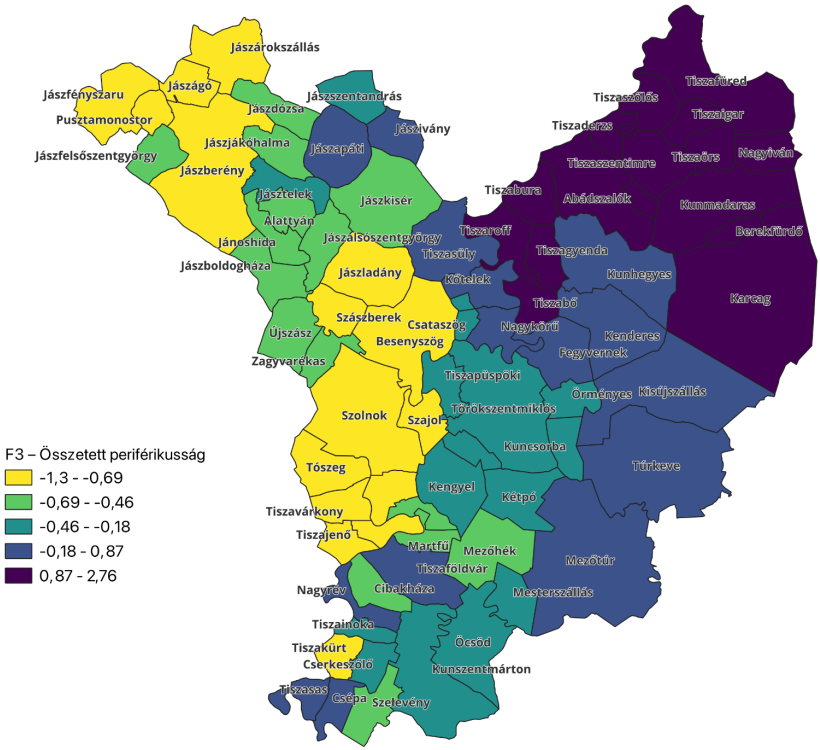
	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Lakónépességből a 65-x évesek	-0,91	-0,14	-0,07	-0,15	0,05	-0,12
Ellátásban részesülő inaktívak	-0,89	0,10	0,22	0,10	-0,13	-0,01
Lakónépesség, 100 lakásra	0,84	-0,14	0,16	0,25	-0,12	-0,27
Természetes szaporodás, fogyás	0,77	0,05	-0,02	0,01	-0,01	-0,01
Lakónépességből a 0-14 évesek	0,75	0,25	0,28	0,39	-0,10	0,07
Eltartottak	0,71	0,08	0,30	0,44	-0,19	-0,12
Terhességmegszakítások 1000 lakosra	0,64	0,03	0,20	0,52	-0,21	0,21
Ált. isk. végz. Nyilvántart. álláskeresők	0,42	0,38	0,28	0,32	-0,16	0,26
Nincs meleg folyóvíz háztartások	-0,11	0,92	0,13	0,07	-0,17	0,17
Nincs fürdőszoba háztartások	-0,13	0,92	0,15	0,08	-0,15	0,20
Komfort nélküli háztartások	-0,13	0,91	0,15	0,07	-0,14	0,19
Háztartási gázfogyasztó, 100 lakásra	-0,36	-0,73	-0,19	-0,24	0,25	-0,04
Közcsatornahál.-ba bekapcsolt lakások	-0,05	-0,69	-0,34	0,02	-0,02	0,15
Ivóvízvezeték-hál.-ba bekapcs. lakások	-0,15	-0,66	-0,14	-0,11	-0,09	0,32
Magas presztízsű foglalkoztatottak	-0,37	-0,57	-0,20	-0,03	0,48	-0,30
Az év foly. épített lakás, 1000 lakásra	-0,16	-0,42	-0,03	0,03	0,28	-0,20
Budapest távolsága közúton	-0,29	-0,01	0,78	0,05	-0,21	-0,10
Nyilvántartott álláskeresők	0,19	0,24	0,78	0,26	-0,09	0,23
Nyilvánt. álláskereső 100 15-X évesre	0,33	0,25	0,75	0,33	-0,10	0,16
Legközelebbi gyorsforg. út csomópont	0,01	0,04	0,71	-0,14	0,35	0,11
Közfogl.-ban részt vevők 1000 lakosra	0,25	0,37	0,71	0,07	-0,22	0,05
Egy lak. jutó SZJA adóalapot kép. jöv.	-0,17	-0,35	-0,63	-0,42	0,41	-0,20
Saját megyeszékhely távolsága	-0,15	0,25	0,62	-0,11	0,38	0,09
Rendsz. gyermekvéd. kedv. rész.	0,38	0,25	0,62	0,36	-0,20	0,35
Foglalkoztatotti ráta	-0,23	-0,27	-0,59	-0,58	0,31	-0,08
Veszélyeztetett kiskorú gyermekek	0,05	0,34	0,45	-0,13	-0,03	0,32
Romanemzetiségű népesség	0,34	0,00	0,39	0,37	-0,06	0,23
Lopások 1000 lakosra	0,17	0,01	-0,05	0,84	0,07	0,10
Regisztrált bűncselekm. 1000 lakosra	0,13	0,09	0,04	0,84	0,17	0,15
SZJA adófizető, 100 lakosra	-0,23	-0,24	-0,46	-0,59	0,41	-0,11
Vállalk. jegyzett tőkéje, egy lakosra	0,08	-0,13	-0,09	0,08	0,74	0,03
Működő vállalkozás, 1000 lakosra	-0,35	-0,50	-0,15	-0,14	0,52	-0,18
Saját járásszékhely távolsága közúton	0,10	0,24	-0,05	0,00	-0,49	0,23
Hátrányos helyzetű óvodás gyermekek	-0,01	0,13	0,29	0,19	-0,08	0,84
Hátrányos helyzetű ált. iskolai tanulók	-0,04	0,09	0,17	0,26	-0,12	0,84

Forrás: Saját szerkesztés (2026)

Az első három faktor – a demográfiai, a lakhatási és a perifériikussági dimenzió – közel azonos súllyal, együtt a variancia mintegy felét adja, ami jelzi, hogy a megye területi egyenlőtlenségeit nem egyetlen domináns tényező, hanem több, egymással összefonódó dimenzió strukturálja. A faktorelemzés eredményeként hat faktor rajzolódott ki:

1. Az **F1 – Népesség-dinamikai kihívások faktor** (16,71%) pozitív pólusán a fiatal korstruktúra mutatói állnak (lakónépesség 100 lakásra: +0,843; természetes szaporodás: +0,770; a 0–14 évesek aránya: +0,747), negatív pólusán az elöregedés jelzői (a 65 év felettiek aránya: −0,914; ellátásban részesülő inaktívak aránya: −0,895). A pozitív irány ugyanakkor nem egyszerűen demográfiai vitalitást jelez: a fiatal korszerkezet a leghátrányosabb településeken a szociális terheltség mutatóival jár együtt.
2. Az **F2 – Lakhatási depriváció faktor** (16,68%) a lakásállomány minőségét sűríti: legmagasabb töltései a meleg folyóvíz (+0,920), a fürdőszoba (+0,918) nélküli és a komfort nélküli (+0,913) háztartások aránya, ellenpólusán a közmű-infrastruktúra kiépítettségével (háztartási gázfogyasztók: −0,733; közcsatorna-hálózat: −0,687).
3. Az **F3 – Összetett periferikusság faktor** (16,21%) a területi egyenlőtlenségek legkomplexebb dimenziója, amelyben a földrajzi elérhetőség (Budapest távolsága: +0,784; gyorsforgalmi csomópont távolsága: +0,710), a munkaerőpiaci kirekesztettség (álláskeresők aránya: +0,778; közfoglalkoztatottak száma: +0,707; foglalkoztatotti ráta: −0,593; egy főre jutó SZJA-jövedelem: −0,633) és a társadalmi hátrányok (rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők: +0,622; a roma népesség aránya: +0,393) egyetlen dimenzióba kapcsolódnak össze, empirikus bizonyítékát adva annak, hogy a térbeli, a munkaerőpiaci és a társadalmi periféria egymást átfedő, halmozódó jelenségek. A

TeIR 2022–23 és KSH T-STAR 2023 adatok felhasználásával számolt faktor QGIS-ben készült térképes ábrázolása a megye legmarkánsabb térszerkezeti törésvonalát rajzolja ki: a kedvező elérhetőségű nyugati országrész (Jászság, Szolnok térsége) és a keleti, Tisza-menti–nagykunsági periféria kettősségét (ld. 4. ábra).

4. ábra: F3 – Összetett periferikusság faktor térképes ábrázolása, 2023

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

4. Az **F4 – Közbiztonsági kockázat faktor** (10,89%) a bűnözési mutatókat tömöríti (lopások: +0,843; regisztrált bűncselekmények: +0,835), értelmezési keretét a társadalmi dezorganizáció elmélete adja.

5. Az **F5 – Vállalkozási aktivitás faktor** (7,33%) a helyi gazdaság erejét méri (vállalkozások egy lakosra jutó jegyzett tőkéje: +0,738); a járásszékhely-távolság negatív töltése (−0,490) fontos összefüggést tár fel: a központoktól távolabbi települések vállalkozási aktivitása alacsonyabb.
6. Az **F6 – Oktatási depriváció faktor** (7,32%) a gyermekkori hátrányok dimenzióját képviseli: a hátrányos helyzetű óvodások és általános iskolai tanulók arányának (egyaránt +0,84) rendkívül erős együtt mozgása jelzi, hogy a hátrányok az óvodától az iskoláig konzisztensen jelen vannak.

A faktorstruktúra legfontosabb tanulsága, hogy a szociális mutatók nem egyetlen faktorba tömörültek, hanem több dimenzióba beágyazódva jelentek meg, így megállapítást nyert, hogy a területi hátrány többdimenziós jelenség.

3.2. A klaszterelemzés eredményei

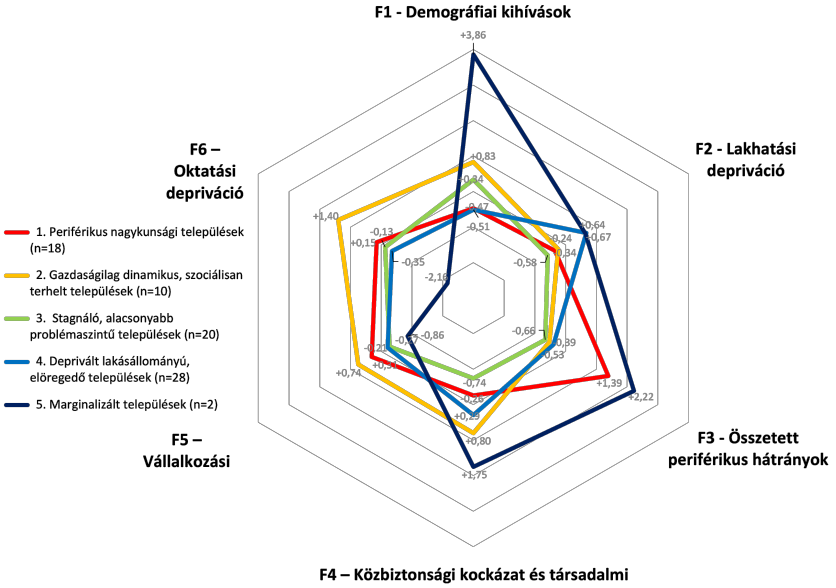
A faktorpontszámokra épülő klaszterelemzés öt, markánsan elkülönülő településcsoportot azonosított. A klaszterek faktorközéppontjai – az adott csoportba tartozó települések átlagos faktorértékei – tömören jellemzik az egyes típusok profilját. A középpontoktól való eltéréseket a 3. táblázat hőtérképe szemlélteti:

3. táblázat: A klaszterek faktorközéppontjai (hőtérkép)

Faktor	1.	2.	3.	4.	5.
F1 – Demográfiai kih.	-0,47	+0,83	+0,34	-0,51	+3,86
F2 - Lakhatási depr.	-0,34	-0,24	-0,58	+0,67	+0,64
F3 – Periferikusság	+1,39	-0,53	-0,66	-0,39	+2,22
F4 – Közbiztonság	-0,26	+0,80	-0,74	+0,29	+1,75
F5 – Vállalkozási akt.	+0,31	+0,74	-0,27	-0,21	-0,86
F6 - Oktatási depriv.	+0,15	+1,40	-0,13	-0,35	-2,16
Elemszám (n)	**18**	**10**	**20**	**28**	**2**

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

A klaszterek profilját az alábbi diagram vizuálisan is megerősíti (ld. 5. ábra): az 5. klaszter görbéje minden dimenzióban elválik a többi csoporttól, ami a két marginalizálódott település statisztikai outlier-státuszát szemlélteti.

5. ábra: A klaszterek faktorprofiljai (pókhálódiagram), 2023

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

A klaszterek elnevezését az egyes csoportokat leíró klaszterjellemzőkből vezettem le: minden klaszterhez azokat a társadalmi és gazdasági-infrastrukturális mutatókat rendeltem hozzá, amelyek átlagértékei az adott csoportban a teljes mintához viszonyítva a legjellegzetesebben tértek el, és ezek együttese adta a csoport profilját.

Az ötklaszteres megoldással kialakított településcsoportok elnevezéseit és elemszámait a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat: Az ötklaszteres megoldás méreteloszlása (db, %)

Kl.	Elnevezés	N (db)	Arány (%)
1	Perifériás nagykunsági települések	18	23,1
2	Gazdaságilag dinamikus, szociálisan terhelt	10	12,8
3	Stagnáló, alacsonyabb problémaszintű	20	25,6
4	Deprivált lakásállományú, elöregedő	28	35,9
5	Marginalizálódott, szegregált települések	2	2,6
	Összesen	**78**	**100,0**

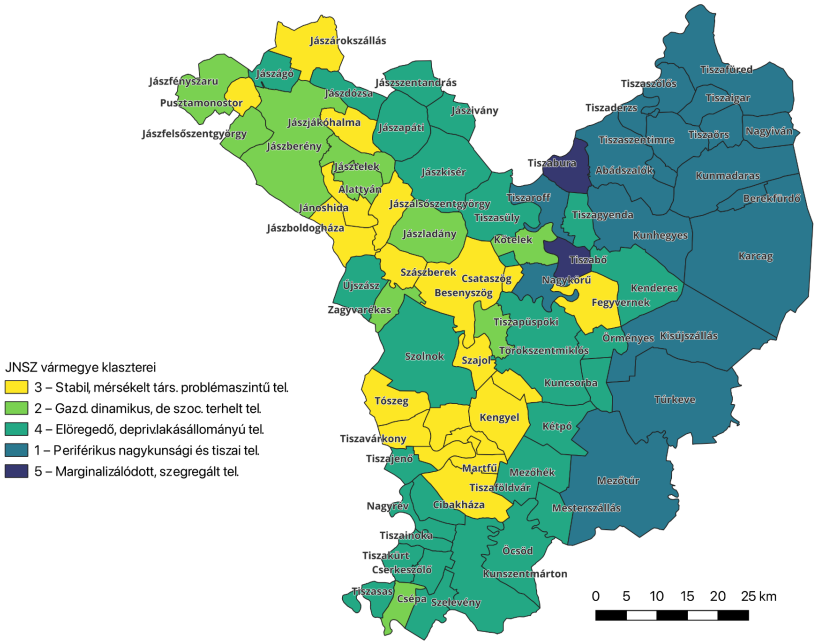
Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

A klaszterek jellemzése:

1. **Perifériás nagykunsági és tiszai települések:**
   Kiugróan magas perifériás hátrány (F3: +1,39) és kedvezőtlen demográfia (−0,47), ugyanakkor a megyei átlagnál kedvezőbb lakásminőség (−0,34) és alacsony bűnözés (−0,26) – a nagykunsági mezővárosok történeti örökségének lenyomata.
2. **Gazdaságilag dinamikus, szociálisan terhelt települések:**
   A legkedvezőbb demográfiai vitalitás (+0,83) és magas vállalkozási aktivitás (+0,74) a legmagasabb gyermekkori oktatási hátránnyal (+1,40) és átlag feletti bűnözéssel (+0,80) párosul; perifériás hátrányuk alacsony (−0,53).
3. **Stabil, mérsékelt társadalmi problémaszintű települések:**
   Alacsony lakásdepriváció (−0,58) és perifériás hátrány (−0,66), a legalacsonyabb bűnözés (−0,74), enyhén pozitív demográfia (+0,34) – a legkiegyensúlyozottabb települések.
4. **Elöregedő, deprivált lakásállományú települések:**
   A legnagyobb elemszámú csoport, amelyet az elöregedő népesség (−0,51), magas lakásdepriváció (+0,67), és demográfiai és infrastrukturális lemaradás csapdája jellemez.

5. **Marginalizálódott, szegregált települések:**
   Minden dimenzióban szélsőséges értékek – a kiugró demográfiai vitalitás (+3,86) rendkívül fiatal, ám halmozottan hátrányos helyzetű népességet takar, kiemelkedő periférikus hátránnyal (+2,22) és bűnözési kockázattal (+1,75), minimális vállalkozási aktivitás (−0,86) mellett.

A klaszterek koherens területi mintázatokat rajzolnak ki (ld. 6. ábra): a megye térszerkezetének alapvető törésvonala a Szolnok–Jászberény gazdasági tengely és a keleti Nagykunság periférikus térsége között húzódik. A tipológia tehát nem statisztikai konstrukció, hanem valós, a centrum–periféria viszonyok, a közlekedési elérhetőség és a történeti fejlődési pályák által formált területi struktúrákat tükröz.

6. ábra: A klaszterek faktorprofiljainak térképes ábrázolása, 2023

Forrás: Saját szerkesztés (2026)

3.3. A komplex kvintilis fejlettségi rangsor eredményei

A 2023-as kvintilis alapú komplex fejlettségi rangsorban (ld. 5. táblázat) a dinamikusan fejlődő kategóriába 13 település (16,7%), a mérsékelten fejlődőbe 29 (37,2%), a stagnálóba 17 (21,8%), a fejlesztésre szorulóba 14 (17,9%), a leszakadó kategóriába pedig 5 település (6,4%) tartozott.

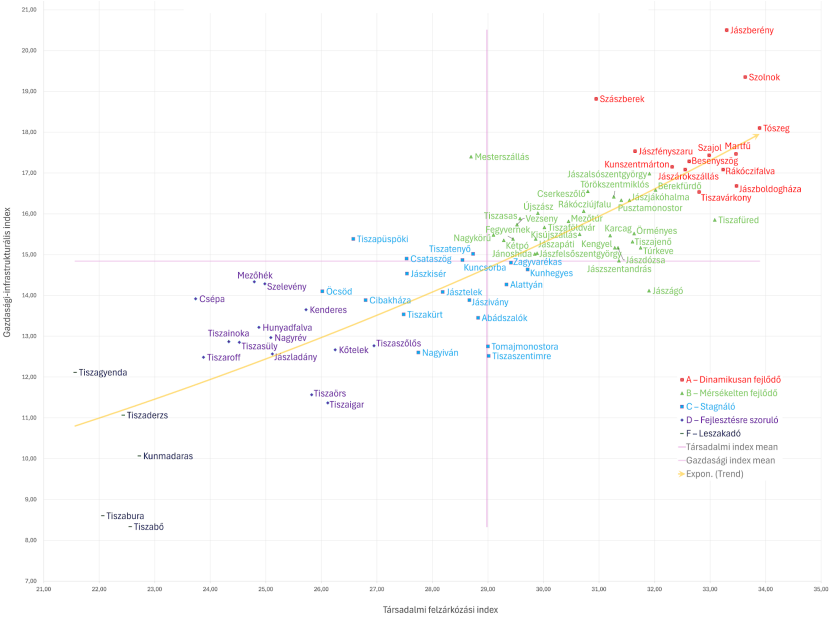
5. táblázat: Jász-Nagykun-Szolnok megye településeinek kvintilis rangsora – részlet (2023)

	Település	Gazd-infra. index	Társ. index	Komplex index	Kvint. (A-F)
1	Jászberény	20,50	33,30	53,80	A
2	Szolnok	19,35	33,63	52,98	A
3	Tószeg	18,10	33,89	51,99	A
14	Tiszafüred	15,85	33,08	48,93	B
15	Jászalsószentgyörgy	16,98	31,91	48,89	B
16	Berekfürdő	16,58	32,02	48,60	B
43	**Kunhegyes**	**14,63**	**29,72**	**44,35**	**C**
44	Zagyvarékas	14,80	29,41	44,21	C
45	Tiszatenyő	15,02	28,73	43,75	C
50	**Abádszalók**	**13,45**	**28,82**	**42,27**	**C**
54	**Tomajmonostora**	**12,75**	**29,00**	**41,75**	**C**
60	Tiszaszőlős	12,77	26,95	39,71	D
61	Kenderes	13,65	25,72	39,37	D
62	Szelevény	14,28	24,98	39,26	D
73	**Tiszaroff**	**12,48**	**23,88**	**36,36**	**D**
74	**Tiszagyenda**	**12,12**	**21,57**	**33,68**	**F**
75	Tiszaderzs	11,07	22,43	33,50	F
76	Kunmadaras	10,07	22,72	32,79	F
77	**Tiszabő**	**8,33**	**22,56**	**30,89**	**F**
78	**Tiszabura**	**8,60**	**22,06**	**30,66**	**F**

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

A kvintilis rangsor mindkét időpontban (2013, 2023) értelmezhető, a faktor- és klaszterelemzéssel összhangban álló fejlettségi hierarchiát eredményezett. Az eloszlás aszimmetriája önmagában is beszédes: az átlag alatti (D és F) kategóriákban 2013-ban még a települések közel 30%-a (23 település), 2023-ra 24,4%-a (19 település) helyezkedett el, miközben a kiemelkedő fejlettségű kör mindvégig szűk maradt. A rangsor élmezőnyét mindkét évben a Szolnok–Jászberény tengely települései (Szolnok, Jászberény, Martfű, Tószeg, Szajol, Rákóczifalva) alkotják, a sereghajtók pedig Tiszabő és Tiszabura.

Az alábbi diagram (ld. 7. ábra) a 78 település elhelyezkedését mutatja a gazdasági-infrastrukturális index (függőleges tengely) és a társadalmi felzárkózási index (vízszintes tengely) koordináta-rendszerében 2023-as mutatókra támaszkodva:

7. ábra: Jász-Nagykun-Szolnok megye 78 településének fejlettségi pozíciója a komplex fejlettségi index kétdimenziós terében, 2023

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

A vizsgált évtizedben a megye átlagos komplex fejlettségi indexe 41,83-ról 43,82-re emelkedett (+4,8%), a javulás azonban aszimmetrikus: a társadalmi részindex átlaga érdemben nőtt (+6,6%), míg a gazdasági részindexé lényegében stagnált (+1,3%). A települések mintegy kétharmada (67%) megőrizte kvintilis-besorolását, a polarizáció ugyanakkor fokozódott: a komplex index szórása 4,97-ről 5,16-ra nőtt, és a rangsor két szélén mélyült a szakadék. A felfelé mobil települések közül kiemelkedik Kunszentmárton (2.→1. kvintilis) és Tiszajenő (3.→2. kvintilis, a megye legnagyobb helyezésjavulásával); a lefelé csúszók közül Tiszafüred (1.→2.), Mezőhék (3.→4.) és Tiszagyenda, amely a leszakadó kategóriába került (4.→5.).

A megyén belüli polarizáció az évtizedben kettős természetű volt: a gazdasági-infrastrukturális dimenzió szétnyílt (szórása 2,06-ról 2,18-ra, terjedelme 10,4-ről 12,2 pontra nőtt – a leggyengébb település tovább esett, a legerősebb tovább emelkedett), miközben a társadalmi dimenzió enyhén kiegyenlítődött. A polarizáció ugyanakkor fokozódott: a komplex index szórása 4,97-ről 5,16-ra nőtt, és a rangsor két szélén mélyült a szakadék. Az egész eloszlás 2013-hoz képest feljebb tolódott, a kategóriák átrendeződésében azonban jól látszik, hogy a középmezőny kiürült, a két szélső sáv bővült (A: 9→13, F: 4→5). A mintázat mögött a rangsor két végének eltérő pályája áll: miközben a középmezőny felfelé mozdult, a leghátrányosabb települések (Tiszabő, Tiszabura és 2023-ra Tiszagyenda is) relatív leszakadása – a fejlődési csapda tankönyvi mintázata.

A Kunhegyesi járás települései kizárólag az alsó három kategóriában (C, D, F) helyezkednek el, és fejlődési pályáik szétváltak: Kunhegyes és Abádszalók kismértékben javította helyezését, Tomajmonostora stagnált, Tiszaroff helyezése romlott, Tiszagyenda a leszakadó kategóriába csúszott, Tiszabő és Tiszabura pedig – egymással helyet cserélve – tartósan a megye két legutolsó települése maradt. Az 6. táblázat a járás településeinek 2023-as rész- és komplex indexeit, rangsorhelyeit

és azok 2013-hoz mért változási irányát mutatja; a gazdasági és társadalmi rangsorhelyek eltérése jól jelzi, hogy a hátrány jellege településenként különbözik.

6. táblázat: A Kunhegyesi járás településeinek kvintilis indexei, rangsora és rangsorhelyének változása (2023)

Település	Gazd.-infra. index	Gazd.-infra. rang	Társ. index	Társ. rang	Komplex index	Komplex rang	Kvintilis
Kunhegyes	14,63	**47.** ▼	29,72	**39.** ▲	44,35	**43.** ▲	**3.**
Abádszalók	13,45	**60.** ▼	28,82	**49.** ●	42,27	**50.** ▲	**3.**
Tomajmonostora	12,75	**66.** ▼	29,00	**50.** ●	41,75	**54.** ●	**3.**
Tiszaroff	12,48	**71.** ▼	23,88	**73.** ▼	36,36	**73.** ▼	**4.**
Tiszagyenda	12,12	**72.** ▼	21,57	**75.** ▼	33,68	**74.** ▼	**5.**
Tiszabő	8,33	**78.** ●	22,56	**77.** ▲	30,89	**77.** ▲	**5.**
Tiszabura	8,60	**77.** ●	22,06	**78.** ▼	30,66	**78.** ▼	**5.**

Jelmagyarázat: ▲ javulás, ▼ romlás, ● változatlan a 2013-as ranghoz képest

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

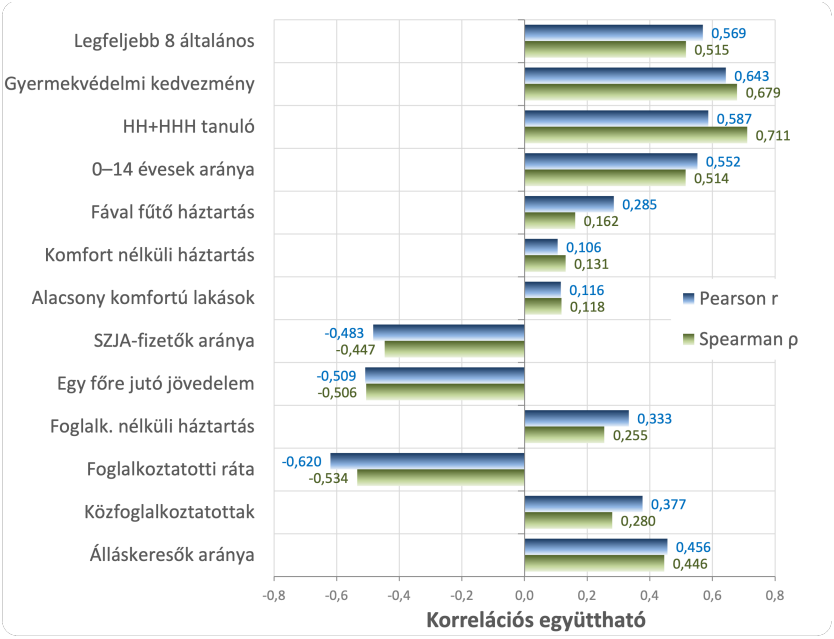
A kvintilis rangsor és a klaszterelemzés eredményei nagyfokú konzisztenciát mutatnak, ami mindkét módszer érvényességét alátámasztja: az 5. klaszter (marginalizálódott, szegregált települések – Tiszabő, Tiszabura) tagjai mindkét évben az 5. klaszterbe, illetve kvintilisbe tartoznak; a 2. klaszter (gazdaságilag dinamikus, szociálisan terhelt települések) tagjai jellemzően az 1–2. kvintilisben találhatók; a 3. klaszter (stabil, mérsékelt problémaszintű települések) tagjai túlnyomórészt az 1–2. kvintilisben szerepelnek; az 1. klaszter (perifériku s nagykunsági települések) tagjai jellemzően a 2–3. kvintilisben helyezkednek el.

A rangsor megbízhatóságát érzékenységvizsgálattal igazoltam. A súlyozás variálása (dimenzió-egyenlő, illetve z-score standardizált súlyozás) a rangsort gyakorlatilag nem módosította (Spearman-féle ρ = 0,996–0,997 mindkét évben); a tizenhárom indikátorcsoportot egyenként kihagyó jackknife-eljárásban a rangsor szintén stabil maradt (ρ = 0,975–0,998); a kategorizálási

eljárás (értéktartomány- vs. percentilis-alapú besorolás) esetében pedig az ordinális szerkezet ugyancsak stabil (ρ = 0,949, illetve 0,941). Mindhárom perturbációval szemben a fejlettségi sorrend robusztusnak bizonyult (a Spearman-féle ρ minden esetben legalább 0,94), ami igazolja, hogy a kapott települési hierarchia a fejlettségi viszonyok stabil leképezése.

3.4. A korrelációelemzés eredményei

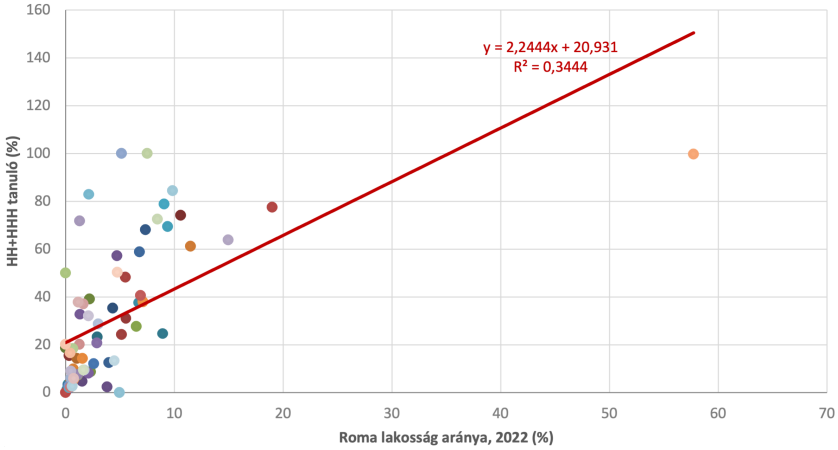
A roma lakosság 2022-es népszámlálási aránya és a 2023-as társadalmi-gazdasági mutatók közötti Pearson- és Spearman-korrelációk valamennyi vizsgált dimenzióban szignifikánsak ($p < 0,001$; $N = 78$), és a közepes–erős tartományba esnek; a két együttható közel azonos nagyságrendje a mintázat robusztusságát is megerősíti (ld. 8. ábra).

8. ábra: A roma lakosságarány és egyes gazdasági-társadalmi mutatók korrelációs együtthatói Jász-Nagykun-Szolnok megyében (2023)

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

A munkanélküliséggel mért közepes erősségű pozitív kapcsolat (r = 0,457) a strukturális magyarázat felől értelmezhető: a perifériku fekvés, az ipari kapacitások és a helyi munkahelyek hiánya. Az SZJA-fizetők arányával fennálló negatív korreláció (r = −0,483) a formális gazdaságból való kiszorulást jelzi. A legerősebb összefüggés a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek arányával mutatkozik (Pearson r = 0,587; Spearman ρ = 0,711 – erős korreláció), ami a hátrányok generációk közötti átörökítésének térbeli koncentrációjára utal (ld. 9. ábra). A 0–14 évesek arányával mért pozitív kapcsolat (r = 0,552) a roma közösségek fiatalabb korstruktúráját tükrözi – ez demográfiai lehetőséget jelenthetne, amennyiben megfelelő oktatási és foglalkoztatási feltételek társulnának hozzá.

9. ábra: A roma lakosság aránya és a hátrányos helyzetű gyermekek aránya közötti összefüggés Jász-Nagykun-Szolnok megyében, 2023

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

A korrelációs mintázatok a klaszterelemzéssel is konvergálnak: a magas roma népességarányú települések rendre az 5. (marginalizálódott) klaszterben és az alsó kvintilisekben jelennek meg, területileg pedig a Kunhegyesi és a Tiszafüredi járás perifériku településein koncentrálódnak. A kortárs újratermelő

mechanizmusok közül kiemelkedik a *white flight* és a *spontán szegregáció* jelensége, amely Magyarországon sajátos, elsősorban az oktatási rendszerben megnyilvánuló formát ölt: a szabad iskolaválasztás és az iskolafenntartói párhuzamosságok lehetővé teszik, hogy a nem roma családok elhagyják a magas roma arányú iskolákat, illetve a jobb státuszú családok a környező településekre vagy egyházi intézményekbe vigyék gyermekeiket. Az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala 2025. novemberi elvi állásfoglalása e gyakorlatok és a roma gyerekek iskolai szegregációjának összefüggéseit dokumentálta. Mindez alapvető ellentmondásra világít rá: a jogi szabályozás formálisan tiltja a szegregációt, miközben az intézményi mechanizmusok nap mint nap újratermelik azt – a közoktatás nem kiegyenlíti, hanem gyakran felerősíti a hozott hátrányokat (ld. Horn, 2013; Radó, 2018).

Az összefüggés korrelációs, nem oksági: a korrelációelemzés önmagában a magyarázandó együttjárást rögzíti, annak strukturális – az etnokulturálissal szembeni – értelmezését három, egymást erősítő, eltérő természetű bizonyítékforrás egybecsengése teszi a legjobb magyarázattá (ld. 10. ábra). A szakirodalmi elemzésben összefoglalt történeti folyamatelemzés a Habsburg-kori kényszer-letelepítésektől a szocialista telepfelszámolási programok új szegregációs mintáin át a rendszerváltás utáni szelektív elvándorlásig rekonstruálta a roma lakosság térbeli koncentrációját létrehozó és konzerváló intézményi mechanizmusokat; e döntések időbeli megelőzése önmagában is az oksági irány mellett szól. A terepkutatás – településvezetői és szakértői interjúk, lakossági kérdőív – a lokális mechanizmusokat tárta fel, köztük a Tisza-tó kialakítása során több száz roma család kényszerű áttelepítését, az oktatási *white flight* jelenségét és a *közszolgáltatás-hozzáférési paradoxont*, emellett pedig a hazai és nemzetközi szakirodalom egybehangzóan a strukturális magyarázatot támasztja alá.

10. ábra: A korrelációelemzés eredményeinek módszertani triangulációja

Forrás: Saját szerkesztés (2026)

A három, egymást erősítő bizonyítéki szál konvergenciája a strukturális magyarázatot teszi a rendelkezésre álló adatok legjobb magyarázatává.

3.5 Az interjúk eredményei

A hét településvezetői interjú alapján a Kunhegyesi járáson belül három, markánsan eltérő fejlődési pálya rajzolódik ki: a súlyos krízishelyzetben lévő települések (Tiszabő, Tiszabura) a drogprobléma, a lakhatási krízis és a magas szegregáció halmozódásával; a mérsékelt kihívásokkal küzdő települések (Kunhegyes, Tiszagyenda, Tiszaroff, Tomajmonostora) a népességfogyás és a szűk munkahelykínálat problémájával; valamint a turizmusnak is köszönhetően pozitív pályán lévő település (Abádszalók).

Valamennyi interjúban markánsan megjelent a szintetikus drogok 2020 utáni robbanásszerű terjedése, mint új strukturális kihívás – Tiszabő alpolgármestere szerint *„minden bajnak a drog a forrása”* –, és a jelenség nem korlátozódik a leghátrányosabb településekre: a letartóztatott dílerek helyébe gyorsan mások lépnek vagy a probléma a környező településekre tevődik át. Visszatérő téma a közösségi kohézió gyengülése és a politikai megosztottság, valamint a településvezetők személyes

pesszimizmusa: Kunhegyes három évtized alatt lakosságának jelentős részét elvesztette a kitörési lehetőségek hiányától.

A szakértői interjúk a rendszerszintű mechanizmusokat világították meg. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat jelenléte a térség legjelentősebb külső beavatkozása, hatása azonban ambivalens: a Biztos Kezdet Gyerekház, a Tanoda és a Bari Shej program eredményei mellett a szociális szakemberek a segélyezéshez kötődő függőségteremtés kockázatát emelték ki – a jó szándékú, de paternalista beavatkozás a strukturális hátrány újratermelődéséhez járult hozzá. Az interjúk megerősítették a közszolgáltatás-hozzáférési paradoxont és a krónikus szakemberhiányt, a FETE program kapcsán pedig a Jelenlét-szemlélet és a projektlogika előnyeit és hátrányait. A szakirodalomban elméleti szinten tárgyalt kondicionált passzivitás a terepmunka során konkrét, háromgenerációs mintázatként vált megfigyelhetővé (vö. Szilvási, 2006).

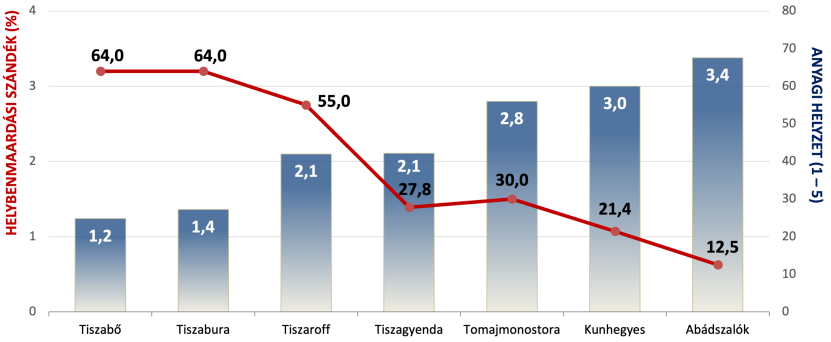
A hét roma családdal készült interjú a térbeli csapda mikroszintű működését dokumentálta: egyetlen család sem rendelkezett működő személygépkocsival, a munkaerőpiaci diszkrimináció pedig a település nevéhez tapad (*„ha meghallják, hogy tiszabői…”*). A jövedelmi szóródás szélsőséges – a havi 500 ezer forintos háztartási jövedelemtől a napi túlélésig –, a megélhetési stratégiák két jellegzetes típusa, a tervező-kalkuláló és a napi túlélő azonos strukturális korlátok között mozog. A drogprobléma a családi narratívákban is a legsúlyosabb jelenség (a gyermekek utcai mozgásszabadsága több családban megszűnt), a közszolgáltatási deficit – feltöltőkártyás áram, kifogásolható vízminőség, heti egy gyermekorvosi rendelés, kizárólag Szolnokon elérhető szakellátás – pedig a mindennapi túlélés folyamatos többletterhe. A Máltai Szeretetszolgálat programjainak alulnézeti megítélése pozitív, de árnyalt: a gyermekszolgáltatások hatása a legérzékelhetőbb, miközben az elosztás igazságossága kritika tárgya. A kvalitatív pillér két, a terepből leszűrt fogalmi megkülönböztetést is eredményezett: a

tanult tehetetlenség (egyéni túlélési stratégia) és az intézményesített, kondicionált passzivitás (rendszerszintű mechanizmus) elkülönítését, valamint a közszolgáltatás-hozzáférési paradoxon leírását – e jelenségek a statisztikai adatokból nem olvashatók ki, feltárásuk kizárólag kvalitatív módszerekkel lehetséges.

3.6 A lakossági felmérés eredményei

A 120 fős felmérés mintája a járás leginkább érintett csoportjait jeleníti meg (64,2% nő, 44,2% közfoglalkoztatott, 50,8% legfeljebb 8 általánost végzett). Az anyagi helyzet ötfokú önértékelése jelentős települési különbségeket mutat: a skála egyik végén Abádszalók (3,38) és Kunhegyes (3,00), a másikon Tiszaroff (2,10) és a sereghajtó Tiszabő (1,24) – a járás belső szakadéka tehát a szubjektív tapasztalatokban is megjelenik.

A felmérés egyik legfontosabb eredménye a bezártság paradoxonának empirikus igazolása: a legrosszabb anyagi helyzetű településeken a legmagasabb a helybenmaradási szándék, amelyet nem a pozitív kötődés, hanem a mobilitási alternatívák hiánya magyaráz (ld. 11. ábra).

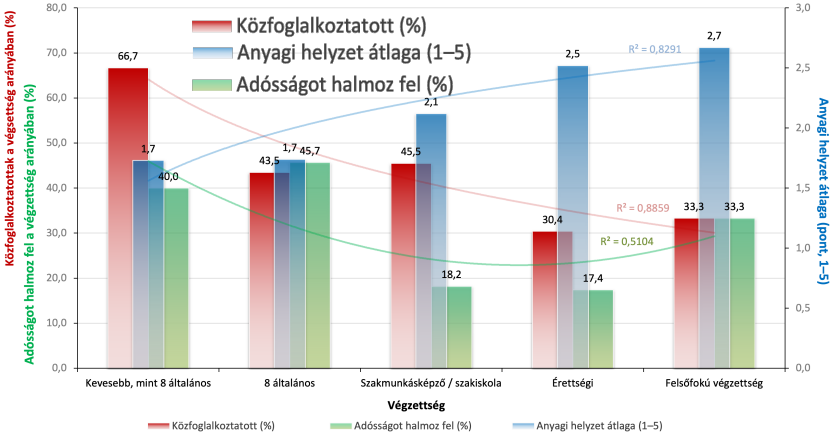
Megjegyzés: 1–5 skálán, ahol 1 = nagyon rossz, … – 5 = nagyon jó

11. ábra: A bezártság paradoxona – anyagi helyzet és helybenmaradási szándék összefüggése a válaszadók körében, 2025 (N = 120)

Forrás: Saját szerkesztés (2026)

A térbeli immobilitás mértéke megdöbbentő: a válaszadók 32–36%-a élete során legfeljebb 30 km-es körzetben járt, 64–76%-uk nem lépte át a megyehatárt, 92%-uk pedig soha nem járt külföldön.

A szociális problémák tizenkét tételes súlyossági értékelésében a droghasználat végzett az élen, megerősítve az interjúk megállapításait. A jövőkép a legélesebben differenciáló dimenzió: Tiszabőn a válaszadók 56%-a hanyatlást érzékel (átlag: 1,40), miközben a kedvezőbb helyzetű településeken óvatos derűlátás jellemző. A felmérés összegző megállapításai: a települések közötti egyenlőtlenségek a szubjektív tapasztalatokban is markánsan megjelennek; a végzettség–foglalkoztatás–anyagi helyzet lánc empirikusan kimutatható (ld. 12. ábra), a Máltai Szeretetszolgálat jelenlétének lakossági megítélése pozitív, hatása azonban elsősorban a közösségi szövet és az intézményi bizalom dimenziójában érzékelhető.

Megjegyzés: 1–5 skálán, ahol 1 = nagyon rossz, … – 5 = nagyon jó

12. ábra: Végzettség–foglalkozás–anyagi helyzet szubjektív megítélésének összefüggése a válaszadók körében, 2025 (N = 120)

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (2026)

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

4.1. Következtetések

A szekunder és primer módszerek együttes alkalmazása lehetővé tette, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye területi egyenlőtlenségeit ne csupán leírjam, hanem szerkezetükben, időbeli dinamikájukban és mögöttes mechanizmusaikban is értelmezzem. Kutatásom fő következtetései az alábbiak.

- A megye területi egyenlőtlenségei nem redukálhatók a gazdasági fejlettség egyetlen dimenziójára. A faktorelemzés hat, egymástól független látens dimenziója és a klaszterelemzés öt településtípusa egybehangzóan azt igazolja, hogy a demográfiai, gazdasági, lakhatási, közbiztonsági és oktatási hátrányok egymást erősítő, kumulatív rendszerként jelentkeznek. A területi hátrány tehát nem állapot, hanem önreprodukáló folyamat, amelynek kezeléséhez az egydimenziós besorolások nem elégségesek.
- A Szolnok–Jászberény gazdasági tengely és a keleti, nagykunsági–tiszai periféria közötti törésvonal a vizsgált évtizedben (2013–2023) nem mérséklődött, hanem mélyült. Miközben a települések kétharmada stabil vagy javuló pozícióban van, a rangsor két vége távolodott egymástól, és a javulás szinte kizárólag a társadalmi dimenzióban következett be, a gazdasági szerkezet stagnálása mellett. A megye a fejlődési csapda mintázatát mutatja, amelyben az általános javulás elfedi a leghátrányosabb települések relatív leszakadását. Ennek kettős tanulsága van: az átlagokra és megyei aggregátumokra épülő monitoring éppen azt a jelenséget nem képes kimutatni, amelynek kezelésére a felzárkóztatási politika hivatott, a szociális transzferekre és humánprogramokra épülő beavatkozások pedig önmagukban nem törik meg a csapda önerősítő mechanizmusát — tartós felzárkózás csak a helyi gazdaság megerősödésével lehetséges.

- Az előző következtetés csak azért volt megfogalmazható, mert az alkalmazott kvintilis alapú rangsorolás értéktartomány-alapú, rögzített határokkal dolgozik, és ezáltal két vagy több időpont között közvetlenül összevethető. A percentilis alapú besorolással szemben – amely definíció szerint minden időpontban azonos elemszámú csoportokat képez, és így az abszolút elmozdulást elrejti – az eljárás megőrzi a tényleges változás információját. Ezért alkalmas a felzárkózási és leszakadási pályák időbeli nyomon követésére, a beavatkozási célterületek transzparens kijelölésére, és más megyékre, illetve országos szintre is kiterjeszthető.
- A Kunhegyesi járás nem kezelhető homogén fejlesztési egységként. Három fejlettségi típus különül el – stagnáló kisvárosias központok (Kunhegyes, Abádszalók), fejlesztésre szoruló falvak (Tiszaroff, Tomajmonostora, korábban Tiszagyenda) és mélyen marginalizálódott települések (Tiszabő, Tiszabura) –, és e települések időben sem mozognak együtt. Az egységes, *egy méret mindenkinek* logikájú programok szükségszerűen alulteljesítenek, mert forrásaikat a járás átlagához, nem pedig a hátrány tényleges eloszlásához igazítják.
- A korrelációelemzés önmagában csak együttjárást igazol; a történeti folyamatelemzés, a szakértői és településvezetői, valamint a családi interjúk három, egymástól független bizonyítékforrása azonban egybehangzóan azt mutatja, hogy ez az együttjárás nem etnikai, hanem strukturális tényezőkkel magyarázható: a roma lakosság térbeli koncentrációja a halmozódó strukturális hátrány következménye és nem kiváltó oka. A beavatkozásoknak ezért – a közösségi cselekvőképesség (agency) erősítése mellett – elsősorban a hátrányt újratermelő intézményi és piaci mechanizmusokat kell megcélozniuk: a lakóhelyi és oktatási szegregációt, a munkaerőpiaci diszkriminációt és a közszolgáltatási hozzáférés egyenlőtlenségeit.

- A kvalitatív pillér megmutatta a statisztikai mintázatok mögött működő hatásokat: a területi hátrány önerősítő visszacsatolási körként viselkedik. A bezártság paradoxona – a legrosszabb helyzetű településeken a legmagasabb helybenmaradási szándék, amelyet nem az elégedettség, hanem a mobilitási alternatívák hiánya táplál – és a közszolgáltatás-hozzáférési paradoxon együttesen arra utalnak, hogy a kedvezőtlen feltételek és a mobilitás hiánya kölcsönösen erősítik egymást. E kör a szerhasználat terjedésével tovább erősödik és generációkon átível. A kvantitatív mutatók, az interjús percepciók és a szakirodalmi mechanizmusleírások azonos iránya a rendelkezésre álló adatok legjobb magyarázata, nem pedig kísérletileg igazolt oksági bizonyíték.
- A három szekunder eljárás nem egymás ellenőrzéseként, hanem egymást kiegészítő nézőpontokként működött: a faktorelemzés a hátrány dimenzióit, a klaszterelemzés a településtípusokat, a kvintilisrangsor a fejlettségi sorrendet és az időbeli pályákat tette láthatóvá. Az, hogy mindhárom ugyanazt a településkört jelöli ki leghátrányosabbként, az eredmények robusztusságát támasztja alá; az pedig, hogy a mögöttes mechanizmus csak az interjús anyagból vált értelmezhetővé, a vegyes módszertan szükségességét igazolja.

Mindezek alapján a kutatás átfogó következtetése, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye területi egyenlőtlenségei nem egyszerű fejlettségbeli különbségek, hanem a demográfiai, társadalmi, infrastrukturális és intézményi tényezők összefonódásából adódó, önreprodukáló rendszerjelenségek, amelyek mérséklése kizárólag differenciált, a helyi sajátosságokhoz igazodó és a strukturális okokat célzó fejlesztéspolitikával lehetséges.

4.2. Fejlesztéspolitikai javaslatok

Az empirikus eredmények alapján az alábbi területekre fogalmaztam meg fejlesztéspolitikai javaslatokat:

- Kvintilis kategóriákra épülő differenciált területfejlesztési megközelítés, amelynek segítségével a beavatkozások típusa és intenzitása a települések fejlettségi pozíciójához és a hátrány jellegéhez igazítható;
- Érdemi oktatási deszegregáció és humántőke-fejlesztés a hátrányos helyzetű és roma tanulók minőségi oktatáshoz való hozzáférésének garantálásával;
- Komplex mobilitási programok, amelyek a térbeli csapdában élők számára érdemben javítják a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést, illetve valódi választási lehetőséget teremtenek a helybenmaradásra vagy továbblépésre;
- Közszolgáltatás-fejlesztés és infrastrukturális felzárkóztatás a közszolgáltatás-hozzáférési paradoxon feloldására;
- A drogprobléma ágazatközi kezelése a megelőzés és az ártalomcsökkentés megerősítésével, a terepközeli tudással rendelkező civil szervezetek bevonásával;
- Helyi gazdaságfejlesztés és a közfoglalkoztatási függőség fokozatos oldása az elsődleges munkaerőpiaci átmenetek támogatásával;
- A civil szervezetek és az önkormányzatok közötti intézményi együttműködés erősítése, a Jelenlét-alapú programok tapasztalatainak rendszerszintű hasznosításával;
- Nyilvános, átlátható, kvalitatív elemeket is tartalmazó monitoringrendszer kiépítése, amely a statisztikai mutatók mellett a közösségi kohézió és a szubjektív jóllét változásait is méri.

A kutatás eredményeit több korlát mérlegelésével kell értelmezni: (1) Adatkorlát: a roma arány a népszámlálási önbevalláson alapul, amely alulméri a valós arányt, ezért a megfigyelt korrelációk alsó

becslésnek tekintendők; (2) Mintavételi korlát: a lakossági kérdőív mintája (N = 120) se nem véletlenszerű, se nem arányos – a két FETE-települést a kutatás központi kérdései miatt tudatosan felülsúlyoztam (együtt 41,7%) –, ezért a járási aggregátumok nem tekinthetők reprezentatív átlagnak; az eredmények elsősorban a településközi különbségek feltárására és a más módszerekkel való egybevetésre alkalmasak. (3) Az elrendezés korlátja: A keresztmetszeti elrendezés közvetlen oksági következtetést nem tesz lehetővé; a strukturális értelmezést a történeti és a kvalitatív elemzés együttesen alapozza meg; (4) Térbeli-tematikus lehatárolás: a vizsgálat egyetlen megyére és a Kunhegyesi járás hét településére fókuszál, így az eredmények más térségekre való kiterjeszthetősége empirikus validációt igényel – bár a feltárt mechanizmusok (térbeli csapda, közszolgáltatás-hozzáférési paradoxon, kondicionált passzivitás) a szakirodalom szerint nem térségspecifikusak; (5) Időbeli korlát: a terepmunka nagy része 2024 nyarán, közvetlenül a szintetikus drogok megjelenése után és a COVID-járvány utóhatásai idején zajlott, ami a keresztmetszeti képet befolyásolhatta.

A további kutatási irányok több szinten kínálkoznak. Módszertani irány a kvintilis rangsor finomítása és országos kiterjesztése, a mutatósúlyok Delphi-módszeres validálása, a két időpont éves idősorokká bővítése, valamint szubjektív jólléti és jelenleg települési szinten nem hozzáférhető szociális mutatók (szegregációs mutató, NEET-arány, születéskor várható élettartam, fiatalkori terhességek) bevonása. Tartalmi irányok: a szintetikus drogok periférikus terjedésének epidemiológiai és kriminológiai feltárása; a térbeli csapda és a közszolgáltatás-hozzáférési paradoxon longitudinális vizsgálata; végül a felzárkózási programok – mindenekelőtt a FETE – független, nyilvános hatásvizsgálata, valamint a városhoz tartozó, de elkülönült településrészként működő szegregátumok feltérképezése.

4.3 A hipotézisek értékelése

H1 – részben elfogadva

A hipotézis első eleme – a szociális mutatók önálló faktorba rendeződése – nem igazolódott: a hat faktor (75,16% magyarázott variancia) közül az F2 (lakhatási depriváció) és az F6 (oktatási depriváció) kifejezetten szociális jellegű, a munkanélküliség azonban az F3 (összetett periferikusság) faktorba került. A szociális hátrány tehát nem egydimenziós, hanem a területi egyenlőtlenségek több dimenziójába beágyazódó jelenség. A második elem viszont egyértelműen igazolódott: a súlyos szociális hátrányú települések önálló, jól elkülöníthető csoportot alkotnak (5. klaszter: Tiszabő, Tiszabura); a Ward-módszer és a K-közép validáció 92,3%-os egyezése a csoportosítás robusztusságát igazolja.

H2 – elfogadva

A kvintilis alapú komplex fejlettségi rangsor működőképes módszertani eszköznek bizonyult: értelmezhető, a faktor- és klaszterelemzéssel összhangban álló mintázatokat adott, és alkalmasnak bizonyult az időbeli változás mérésére. Dokumentálta a polarizáció fokozódását (a komplex index szórása 4,97-ről 5,16-ra nőtt) és a Kunhegyesi járás relatív pozícióvesztését (a megyei átlag 72%-áról 65%-ára). A rangsort érzékenységvizsgálat is alátámasztja: sem a dimenziósúlyok variálása (ρ = 0,996–0,997), sem az indikátorcsoportok egyenkénti elhagyása (jackknife, ρ = 0,975–0,998) nem borította fel a sorrendet. A rangsor hármas többletet kínál a faktor- és klaszterelemzéshez képest: prioritási sorrendet állít fel, célzott intervenciót tesz lehetővé és méri az időbeli változást.

H3 – elfogadva

A járás hét települése eltérő fejlettségi pozíciókat foglal el, ám egyik sem éri el a felső két kvintilist: a 3., stagnáló kvintilisben Kunhegyes, Abádszalók és Tomajmonostora, a 4., fejlesztésre szorulóban Tiszaroff, az 5., leszakadóban pedig Tiszabő,

Tiszabura és – 2023-ra négy pozícióhelyet veszítve ide csúszva – Tiszagyenda áll. A járáson belüli komplex indexek terjedelme 12,3 pontról 13,7 pontra tágult, vagyis a járás nemcsak a megyei rangsorban veszített, hanem befelé is polarizálódott. A heterogenitást a három szekunder módszer összevetése is megerősíti (a települések két-három különböző klaszterbe sorolódtak), az interjúk pedig tovább árnyalták: a statisztikailag hasonló települések is jelentősen különbözhetnek a közösségi kohézió, a drogprobléma súlyossága és a helyi vezetés kapacitása tekintetében.

H4 – elfogadva, a módszertani korlátok tudatos mérlegelésével

A roma népességarány és a települési szintű társadalmi-gazdasági mutatók között közepes erősségű, konzisztens irányú összefüggések mutatkoznak: pozitív a munkanélküliséggel ($r = 0{,}457$), a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű általános iskolai tanulók arányával ($r = 0{,}587$) és a fiatal népesség arányával ($r = 0{,}552$), negatív az SZJA-fizetők arányával ($r = -0{,}483$). Valamennyi összefüggés $p < 0{,}001$ szinten szignifikáns ($N = 78$), és a Spearman-féle rangkorreláció azonos irányú kapcsolatot jelez, ami megerősíti, hogy a mintázatot nem néhány szélsőértékű település torzítja. A korreláció együttjárást, nem oksági viszonyt fejez ki. Mivel a népszámlálás a roma népesség valós arányát a szakirodalom szerint a népszámlálási adat jellemzően felére-harmadára méri, a megfigyelt együtthatók alsó becslésnek tekintendők. A klaszterelemzéssel való összhangja – az 5. klaszter és a legmagasabb roma arányú települések egybeesése – tovább erősíti az eredményt.

H5 – elfogadva

Három, egymástól független bizonyítékforrás egybeesése támasztja alá, hogy a roma népességarány és a települési hátrányok összefüggése nem feltétlen etnokulturális, hanem leginkább történeti-strukturális tényezőkkel magyarázható. A

történeti folyamatelemzés korszakról korszakra dokumentálta a térbeli koncentrációt létrehozó intézményi döntéseket – a Habsburg-kori kényszertelepítéstől a szocialista telepfelszámolási programok új szegregációs mintáin át a rendszerváltás utáni szelektív elvándorlásig –, amelyek időbeli megelőzése önmagában is az oksági irány mellett szól. A szakértői és településvezetői interjúk a lokális mechanizmusokat tárták fel: a Tisza-tó kialakításakor több száz roma család kényszerű áttelepítését, valamint a lakáspiaci szegregáció, az oktatási kirekesztés és a munkaerőpiaci diszkrimináció egymást erősítő hatását. A családi interjúk ugyanezt a folyamatot generációs perspektívából igazolták. A három forrás egybeesése a strukturális magyarázatot teszi a rendelkezésre álló adatok legjobb magyarázatává – nem statisztikai oksági bizonyításként, hanem több forrásból konvergáló, helyi szintű alátámasztásként.

H6 – elfogadva

A kvalitatív módszerek a statisztikákból ki nem olvasható jelenségeket tártak fel: a drogprobléma terjedését, a közösségi kohézió differenciált képét és a településvezetők pesszimizmusát. Kiemelt eredmény a közszolgáltatás-hozzáférési paradoxon: a szegregált térségek szolgáltatásokkal való ellátása csökkenti a mobilitási kényszert, de a szolgáltatások hiánya sem generál mobilitást – a térbeli csapda tehát komplex beavatkozást igényel. Ezek az eredmények nem önálló, általános érvényű következtetésekként, hanem a kvantitatív kép elmélyítéseként és kontextualizálásaként értékelendők: a vegyes módszertan ereje épp a két megközelítés egymást kiegészítő jellegében áll. A vegyes módszertan tehát nem luxus, hanem szükséglet.

5. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

E1 eredmény: Jász-Nagykun-Szolnok megye hetvennyolc településének harmincöt társadalmi-gazdasági mutatójára épített faktorelemzéssel igazoltam, hogy a megye települési szintű területi egyenlőtlenségei hat független látens dimenzió – a népesség-dinamikai, a lakhatási deprivációs, az összetett periférikussági, a közbiztonsági, a vállalkozási, valamint az oktatási deprivációs faktor – mentén szerveződnek. A szociális helyzetet jellemző mutatók nem egyetlen faktorba, hanem több dimenzióba szóródva jelentek meg, ugyanakkor klaszteranalízissel igazoltam, hogy a súlyosan hátrányos települések valamennyi klaszterezési eljárással jól elkülöníthető csoportot alkotnak.

E2 eredmény: Kidolgoztam egy kvintilis alapú, települési szintű komplex fejlettségi rangsorolási módszert, amely gazdasági és társadalmi részindexek kombinálásával Jász-Nagykun-Szolnok megye településeit öt fejlettségi kategóriába sorolja. Igazoltam, hogy e megközelítés részletesebb, és a szakpolitikai döntéshozatal számára közvetlenebbül alkalmazható képet ad, mint a faktor- vagy klaszterelemzés önmagában, miközben fejlettségi rangsort állít fel, a hátrány jellegét is feltárja és az időbeli változásokat is megragadja.

E3 eredmény: Szekunder és primer kutatással igazoltam, hogy a Kunhegyesi járás települései fejlettségi szempontból nem alkotnak homogén csoportot. A járáson belül három különböző fejlettségi típus azonosítható, miközben a vizsgált időszakban a települések közötti fejlettségi olló a járáson belül is tovább nyílt. A faktorelemzés, a klaszterelemzés és a kvintilis rangsor egyaránt megerősítette ezt a belső differenciáltságot, ami arra utal, hogy a differenciált, településspecifikus fejlesztési megközelítés hatékonyabb lehet az egységes kezelésnél.

E4 eredmény: Korrelációelemzéssel kimutattam, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye településein a roma lakosság aránya és számos társadalmi-gazdasági hátránymutató között erős, statisztikailag kimutatható együttjárás áll fenn: a roma lakosság térbeli koncentrációja és a települési szintű hátrányok kimutathatóan együtt mozognak. A korrelációs kapcsolat a jelenségek együttmozgását, nem oksági viszonyát igazolja.

E5 eredmény: Történeti folyamatelemzéssel, valamint szekunder és primer módszerek eredményeinek összevetésével rávilágítottam, hogy a roma lakosság aránya és a települési hátrányok közötti összefüggés nem feltétlenül etnokulturális okokra, hanem történeti folyamatokra és strukturális mechanizmusokra – pl. telepítéspolitikai örökség, lakáspiaci szegregáció, oktatási kirekesztés, munkaerőpiaci diszkrimináció – vezethető vissza. Az eredmények arra utalnak, hogy a roma lakosság térbeli koncentrációja elsősorban a halmozódó strukturális hátrányok következménye és indikátora, nem feltétlenül azok oka.

E6 eredmény: Kvalitatív primer kutatással igazoltam, hogy a kvantitatív módszerekkel feltárható területi mintázatokon túl, a települések fejlődési pályáját jelentősen befolyásoló, a statisztikákban nem kimutatható jelenségek is működnek. Rávilágítottam, hogy ezek a jelenségek a fejlesztéspolitikai beavatkozások hatékonyságát alapvetően befolyásolhatják, és kizárólag kvantitatív módszerekkel nem tárhatók fel.

A SZERZŐNEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI

Idegen nyelven megjelent tudományos cikkek:

Kárász, K. (2021). Specificity of Socio-Economic Processes in the Hungarian Microregion. *Regionalnaya ekonomika. Yug Rossii* [Regional Economy. South of Russia], 9(4) pp. 98-108.
DOI: 10.15688/re.volsu.2021.4.10

Lipcsei, J. – **Kárász, K.** (2021): Changes of Agricultural Farm Enterprises in the EU27 and Northern Hungary. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek.* 18(1) pp. 49-57.
DOI: 10.32976/stratfuz.2021.19

Magyar nyelven megjelent tudományos cikkek:

Kárász K. – Lipcsei L. (2021): A Kunhegyesi járás társadalmi sajátosságai. *Studia Mundi – Economica*, 8(3), pp. 72–85.
DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2021.08.03.72-85

Kárász K. (2020): Háttéradottságok és lehetőségek Tiszaladányban egy kiemelt turisztikai centrumtér peremén. *Acta Regionis Rurum*, 14, 76–87.
DOI: 10.21408/SZIE.ACTAREG.2020

Ritter K. – Erdélyi D. – **Kárász K.** (2020): A mezőgazdaság helyzete és szerepe Tiszaladányban. *Acta Regionis Rurum* 14. pp. 88-107.
DOI: 10.21408/SZIE.ACTAREG.2020

Konferenciaközlemények:

Kárász, K. – Feketéné Benkó, K. (2020): Mapping of Deficiencies of Public Services In Kunhegyesi District. In: Győri, T. – Arany, F. – Egri, Z. (szerk.): *Chances And Challenges For The European Rural Development (2021–2027)* Peer-reviewed Scientific Conference Proceedings. Szarvas: Szent István Egyetem. pp. 105-115.

Ritter, K. – Tóth, A. J. – **Kárász, K.** (2021): Analysis of Youth Attitudes towards Agriculture Concerning to the Impacts of the Coronavirus Pandemic. 4th International Management, Quality and Marketing Conference. pp. 337-355. In: Dióssi, K. - Ovsiannikova, S. – Mikáczó, A. (szerk.): *4th International Management, Quality and Marketing Conference*. Moscow: Delo, 534 p.

Kárász, K. (2022): Digital disadvantage: Lessons Learnt from Online Education at Agricultural Vocational Schools. In: Arany, F. (szerk.): *RURALITY IN EUROPE 5th International Scientific Conference on Rural Development*. Gödöllő. pp. 114-124.

Lipcsei, J. – **Kárász, K.** (2022): Examination of the publication lists of the Hungarian state treasury with regard to local farmers. In: Arany, F. (szerk.): *RURALITY IN EUROPE 5th International Scientific Conference on Rural Development*. Gödöllő. pp. 114-124.